

Hum, prilaz Glavnim gradskim vratima

Katarina Horvat

Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu,
Odjel za povijest umjetnosti

Izvorni znanstveni rad

Hum — razvoj grada

Sažetak

Grad Hum smješten je u sjeveroistočnom, pograničnom kraju Istre. Tu se već u doba rimske dominacije formira limes s utvrdama, a i granice kasnijih političkih formacija što su dijelile istarski poluotok prozile su tim područjem.

Hum se prvi put spominje 1102. godine (kao »castrum Cholm«). Od tog ranog razdoblja pa sve do kraja 18. stoljeća Hum je imao funkciju pogranične utvrde — najprije u sklopu Akvilejske patrijaršije (1102—1412), a zatim u sastavu venecijanskog posjeda (1412—1797).

Humski kaštel izgrađen je vjerojatno u 11. stoljeću. Premda kaštel više nije sačuvan, analizom geomorfoloških faktora i urbanističke organizacije naselja može se zaključiti da je bio smješten na povišenoj zaravni u zapadnom dijelu grada.

Uz kaštel se formira već u razdoblju 11—12. stoljeća minijaturno utvrđeno podgrađe longitudinalne strukture. Bitne odrednice tlocrtno-prostorne organizacije grada kao i njegov perimetar zacrtani su već u tom razdoblju. Od tri niza kuća ustanovljeno je da je središnji najstariji, što dokazuje njegova parcelacija s malim kvadratičnim građevnim česticama, kao i struktura zida, dok su ostala dva niza oblikovana postupno u dužem vremenskom rasponu prigradivanjem kuća uz uzdužne gradske zidove. Takva pravilna organizacija, koja se razlikuje od »organičnog« rasta ranosrednjovjekovnih naselja, karakteristična je za planirana, kolonizirana pogranična naselja, kojima je pripadao i Hum.

U doba dominacije Akvileje (1102—1412) Hum doživljava prosperitet. Tada se odvija pojačana građevna djelatnost, koja je s jedne strane posljedica sudjelovanja feudalca — gospodara kaštela — u umjetničkom životu grada, a s druge strane konstituiranja komunalnog uređenja. Javni prostori naselja — trg i ulice — oblikuju se u urbanom smislu, a spomenici iz tog doba — romanička grobna kapela sv. Jeronima s romaničko-bizantskim freskama (12. stoljeće) i romaničko-gotički zvonik-kula (14. stoljeće) — odlikuju se naglašenim stilskim osobinama i visokom umjetničkom kvalitetom.

Venecijanska okupacija Huma 1412. godine počinje rušenjem zidina. Tek u 16. stoljeću odvija se novi građevni polet — podižu se renesansne fortifikacije, adaptiraju se ili grade: gradska loža, žitnica, nova župna crkva, jednoredni središnji niz kuća tlocrtno se udvaja. Izvedba tih građevina je, međutim, rustificirana, što je posljedica tadašnjih teških prilika u Istri.

Posljednje razdoblje pripadnosti Huma Veneciji započinje polaganim oporavkom grada od razaranja u uskočkom ratu (1612—1618). Ta obnova manifestira se isključivo u gradnji stambenih kuća na starijim parcelama, a pojačana je i izgradnja uz gradske zidove koji u to vrijeme gube obrambenu funkciju.

Nakon pada Venecijanske Republike 1797. godine Hum se sve do I. svjetskog rata nalazi u sastavu Austrije, izuzev kratkog razdoblja francuske dominacije (1805—1815). Tijekom 19. stoljeća Hum gubi svoj nekadašnji fortifikacijski te istaknutiji urbani značaj. Međutim, izgradnja ima sve do kraja tog stoljeća gradsko obilježje, a i nova velika župna crkva, podignuta 1802. godine na mjestu kaštela, pokazuje izrazite stilske, klasicističke osobine. Znakovi ruraliziranja Huma pojavljuju se tek krajem 19. stoljeća.

Za okupacije Italije između dva svjetska rata u Humu nema građevne djelatnosti. Nakon II. svjetskog rata nastavlja se stagnacija i postupna ruralizacija, ali se također javlja i nastojanje za revitalizacijom grada i obnovom spomenika. Problem cjelovite revitalizacije Huma trebat će tek riješiti.

Istarski je poluotok područje koje se ističe velikim brojem starih urbanih aglomeracija. Gradove Istre povezuju neke zajedničke osobine kao što su smještaj na uzvisinama i zbijenost izgradnje uvjetovana postojanjem fortifikacija. Istodobno je, međutim, svaki pojedini grad individualno ostvarenje, uzrokovano različitim vremenom nastanka, različitim dinamikom razvoja, te različitim geografskim smještajem. Upravo je ta posljednja komponenta bila presudna za drukčiji razvoj gradova sjeveroistočnog zaleđa Istre od gradova ostalih njezinih regija, a osobito onih na zapadnoj obali. Već u razdoblju rimske dominacije, dok se na obali osnivaju gradovi-kolonije, u zaleđu (Raša, Kras) formira se limes s utvrdama.¹ Takav pogranični karakter zadržala je sjeveroistočna Istra i u bizantskom i u franačkom periodu kada se grade novi kašteli.² I granice kasnijih političkih formacija koje su dijelile istarski poluotok (Akvilejska patrijaršija — Pazinska grofovija, Venecija — Austrija) prozile su tim područjem.³ Stoga se i većina urbanih aglomeracija u tom kraju razvila od malih jezgri uz kaštele, a osobujne odlike dao im je i njihov vjekovni, naglašeni fortifikacijski značaj.

U toj pograničnoj regiji Istre, na obronku iznad izvora Mirne smješten je Hum. Taj mali utvrđeni grad prvi put se spominje 1102. godine u darovnici kojom istarski markgrof Ulrich II. daje akvilejskom patrijarhu u feud, uz niz kaštela i naselja na području limesa, i »castrum Cholm«.⁴ Od tog ranog razdoblja pa sve do kraja 18. stoljeća Hum je imao funkciju pogranične utvrde, najprije u sklopu Akvilejske patrijaršije (1102—1412), a zatim u sastavu venecijanskog posjeda u Istri (1412—1797).⁵

Kaštel Hum podignut je vjerojatno u 11. stoljeću. Uz kaštel se već u razdoblju 11—12. stoljeća formira minijaturno podgrađe linearne strukture prilagođene konfiguraciji terena, također i samo opasano obrambenim zidovima, koji su definirali približno pravokutni tlocrtni obris grada. Tako zacrtana osnovna organizacija grada i njegov opseg određen linijom fortifikacija, nisu se bitno mijenjali u kasnijim razdobljima. U postojećoj arhitektonskoj strukturi Huma moguće je očitati građevni razvoj koji se očitovao u postupnoj izgradnji slobodnih površina unutar zidina, te u sve jasnijoj artikulaciji prostora, što je bio rezultat razvoja komunalnog života grada, a zatim, nakon gubitka funkcije utvrde i središta okolnog teritorija, u sve većem rustificiranju gradskog prostora.

Hum, prema tome, pripada grupi srednjovjekovnih naselja koja su se razvila kao mali centri uz kaštele podignute na obrambenim pozicijama.⁶ Premda kaštel u Humu nije sačuvan, on je u tolikoj mjeri odredio građevni razvoj naselja, da je nekadašnje dvojstvo kaštel — podgrađe i danas prisutno u urbanističkom sustavu grada: s jedne je strane povišena zaravna na kojoj se nalazio kaštel, a danas je djelomično zaprema velika župna crkva sagrađena početkom 19. stoljeća, dok je s druge strane na skošenom terenu izduženog hrpta zbijena aglomeracija s longitudinalnim rasporedom izgradnje i komunikacija.

Kaštel

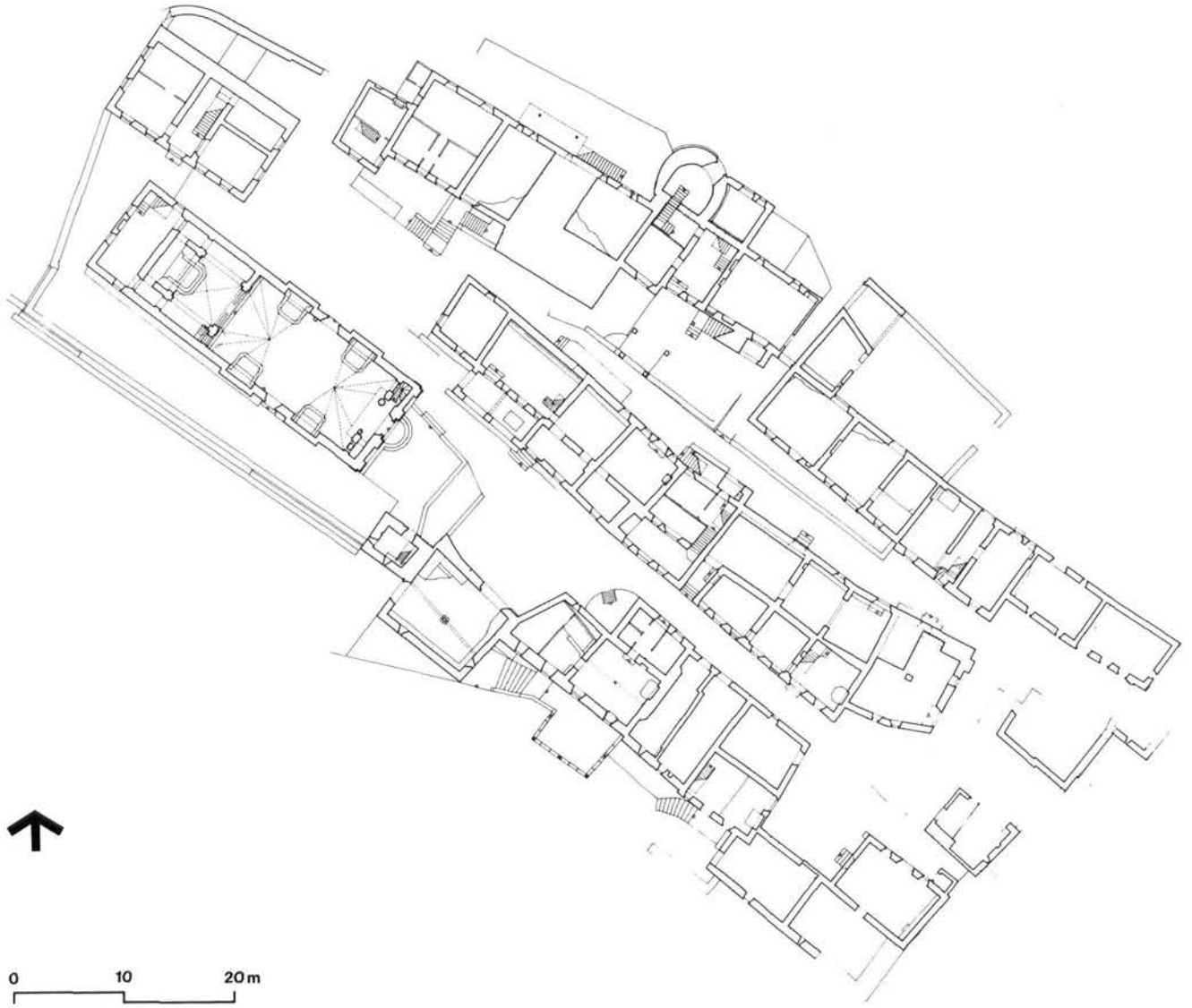
Kaštel u Humu bio je izgrađen vjerojatno u 11. stoljeću, kada Istra postaje zasebna marka unutar Franačkog Carstva (1040. godine).⁷ Naime, budući da je konstituiranje marke zahtijevalo i jaču organizaciju limesa, prvi istarski markgrof Ulrich I. obnavlja stare i podiže niz novih pograničnih kaštela.⁸ Kaštel Hum (»castrum Cholm«) povijesno

Hum, pogled na grad s juga

Hum, pogled na grad sa sjevera

Hum, tlocrt grada u visini prizemlja

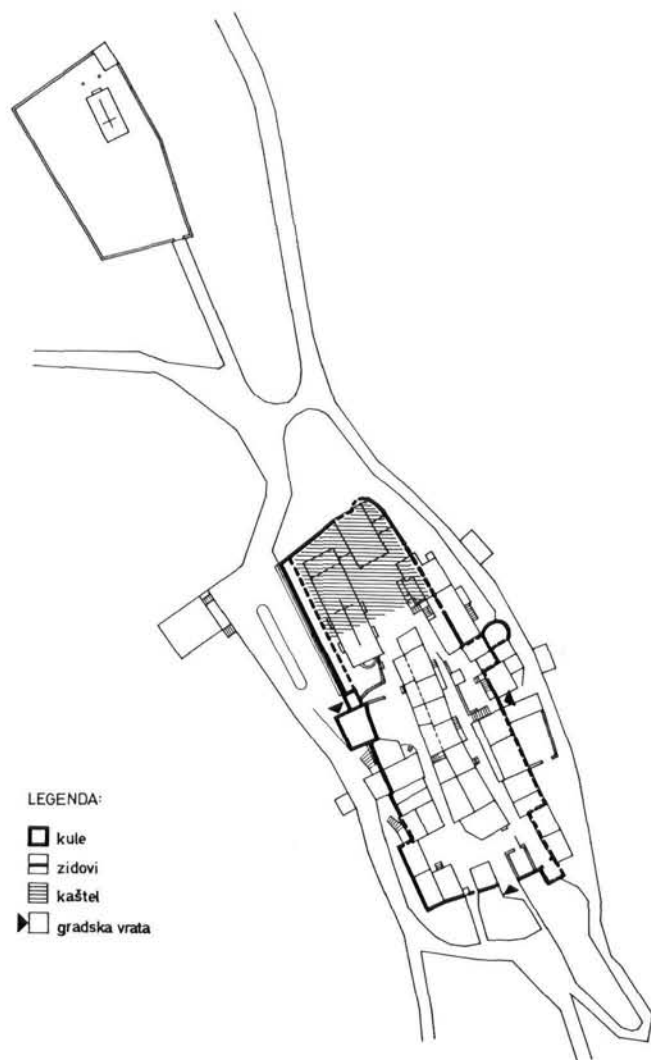
je potvrđen ranije spomenutom darovnicom markgorfa Ulricha II. akvarejskom patrijarhu iz 1102. godine, u kojoj se još navode i kašteli Buzet, Boljun, Vranja, Letaj, Sv. Martin kraj Belaja, Kozljak, Kaštel, Buje, Grožnjan, Kostel, te naselja (»villae«) Momjan, Šterna, Bili Kamik, Draguč, Marčenišla, Kostanjica, Sv. Petar i dr.⁹ I u kasnijim povijesnim izvorima (13—17. stoljeće) Hum se spominje kao »castrum«.

Humski kaštel, kako je već spomenuto, nije više sačuvan. Njegova lokacija može se, međutim, s velikom vjerojatnošću ustanoviti prema geomorfološkim faktorima i urbanističkoj organizaciji naselja. Izduženi brežuljak Huma, orijentiran približno u smjeru jugoistok—sjeverozapad (u daljnjem tekstu istok — zapad), sastoji se od dvije uzvisine: duže, istočne, na kojoj je grad, i kraće, zapadne, na kojoj je groblje. U zapadnom dijelu uzvisine grada je zaravan, najpovoljnija za poziciju kaštela, jer je na najvišoj koti i jedina je nešto veći ravni dio tla. Zaravan je obrubljena sa sjeverne i južne strane strmim živim stijenama, zapadno teren pada prema »sedlu« između uzvisina grada i groblja,

gdje je čvorište prilaznih cesta, dok se istočno lagano spušta hrbat brijega (nagnut od zapada prema istoku, te od sjevera prema jugu) na kojem je izgrađeno naselje. S te pozicije kaštela bio je omogućen najbolji nadzor nad prilaznim cestama, koje prema gradu vode sa sjevera i zapada, kao i dominacija nad spomenutim čvorištem cesta s jedne strane i nad naseljem s druge strane. Sudeći prema dimenzijama zaravni tlocrtna površina humskog kaštela mogla je odgovarati pravokutniku stranica 35 × 30 metara, što je prosječna veličina istarskih srednjovjekovnih kaštela.

Takva lokacija kaštela u Humu, na ulazu u prirodno fortificirano područje, iz obrambenih razloga je logična i stoga karakteristična i za druge gradove. U Poreču se tako, na mjestu prijelaza kopna na poluotok — na kojem je grad — nalazio kaštel kružnog tlocrta, kasnije razgrađen stambenim kućama.¹⁰ U Grožnjanu, Kršanu i Balama kaštel je podignut poviše pristupa glavnih cesta, a u njegovoj pozadini, na zaravni brijega razvilo se naselje.

Današnji objekti na spomenutoj zaravni u Humu — predi-

Hum, karta gradskih utvrda s označenom pozicijom kaštela

menzionirana župna crkva, župni dvor i krajnja zgrada u sjevernom nizu — potječu iz mnogo kasnijeg razdoblja (19. stoljeće), ali da je to područje već u ranim počecima pripadalo gradu, dokazuju ostaci fortifikacija koje obrubljuju i zaravan: romaničko-gotički zid na njezinu zapadnom kraju, nadalje ranoromanički zid (sačuvan u donjem dijelu ulazne fasade zvonika-kule), koji se protezao po živoj stijeni na južnoj strani, te renesansni zid s ruševnom ugaonom polukružnom kulom na sjevernoj strani zaravni.¹¹

Činjenica da naselje, čije je širenje bilo ograničeno pojasom fortifikacija, nije zaposjelo i zapadnu zaravan prije 19. stoljeća, potvrđuje da je tamo bio kaštel koji nije omogućavao rast grada u tom smjeru. Ranija župna crkva iz 1609. godine, znatno manjih dimenzija od današnje, nije se nalazila na zaravni, kako dokazuje ostatak popločenja crkvenog poda, nego na njezinu rubu, neposredno uz trg. Srednjovjekovna, još manja župna crkva, koju spominju pisani izvori,¹² vjerojatno je bila podignuta na istom mjestu.

Navedenu lokaciju kaštela posebno potvrđuje i tlocrtno-prostorna organizacija naselja, očito nastala u određenom

odnosu prema kaštelu smještenom na zapadnoj zaravni. Kaštel je, naime, dvjema uzdužnim paralelnim ulicama bio direktno povezan s bitnim punktovima u gradu — trgom uz južna, Glavna gradska vrata, te nekadašnjim istočnim gradskim vratima. Također je iz tako usmjerenih ulica iz svake stambene kuće bio omogućen brz pristup kaštelu, što je bilo važno u slučaju opasnosti. Sličnu organizaciju pokazuju i neka druga istarska naselja u kojima su sačuvani i kaštel i suburbij. Tako u Draguču prvobitno utvrđeno naselje uz kaštel čini nekoliko paralelnih nizova kuća između kojih su ulice što vode prema kaštelu. U Boljunu zgrade podgrada kaštela povezane su u zrakasto raspoređene nizove tako da je ostvaren najkraći put do zaklona.

Sudeći po sadašnjem rasporedu vanjskih i unutrašnjih komunikacija, u humski se kaštel ulazilo iz unutrašnjosti grada. Na zapadnoj strani okrenutoj prema čvorištu cesta, odakle bi bio najkraći pristup kaštelu, nema tragova prilaznog puta, a na sjevernoj i južnoj strani pristup je bio otežan zbog visokih živih stijena. To je svakako rezultat nastojanja da se što bolje osiguraju kaštel i grad, budući da je time bio diktiran znatno duži put do ulaza u grad, koji je vodeći od čvorišta cesta do Glavnih gradskih vrata u sredini južnog bedema mogao biti branjen iz kaštela. Slična rješenja pojavljuju se i kod drugih istarskih kaštela. U Kršanu su gradska vrata bila šticeana kulom kaštela, a u sam kaštel ulazilo se iz unutrašnjosti naselja. U Draguču sačuvana su dva ulaza u kaštel, jedan u njegov romaničko-gotički, a drugi u renesansni dio, oba iz utvrđenog podgrada.

Na pretpostavku o lokaciji kaštela Huma na zaravni u zapadnom dijelu grada ne navode samo već istaknuti razlozi nego i razmatranje nepogodnosti drugih lokacija ili pak posljedica koje bi se u tom slučaju odrazile na razvoj naselja. Tako na jugoistočnom kraju grada, između južnog zida i istočnih gradskih vrata, gdje je sačuvano najviše ostataka ranoromaničkih i romaničkih zidova, teren je na najnižoj koti, pa bi tu za kaštel bila strateški nepovoljna pozicija, jer je preglednost okoline smanjena, a bila bi oslabljena i obrana glavnih prilaznih cesta i Glavnih gradskih vrata. Istočna gradska vrata, koja su bila izložena manjoj opasnosti napada, bila su branjena posebnom kulom. Nadalje, što je osobito važno, da se kaštel nalazio na istočnom kraju, naselje bi se očito širilo i na zapadnu zaravan. U obzir bi mogla doći i lokacija kaštela na visokoj živoj stijeni u sredini sjevernog ruba grada, gdje je renesansni polukružni bastion i treća tzv. Mala vrata, zbog vrlo dobre kontrole nad okolnim terenom i cestama. Međutim, takva pozicija kaštela zahtijevala bi jaku poprečnu vezu do Glavnih gradskih vrata, što bi izazvalo razvoj naselja u dva smjera — istočni i zapadni — a ta bi podvojenost očito ostavila traga sve do danas.

Treba napomenuti da nepostojanje ostataka kaštela u Humu nije osamljen slučaj u Istri. Tako npr. povijesni izvori 13. stoljeća spominju kaštel u Sovinjaku i njegova gospodara Otona od Sovinjaka, ali danas u tom naselju nema ni traga kaštelu.¹³ Valvasorova grafika iz 17. stoljeća prikazuje kaštel u Trvižu, od kojeg također nema vidljivih ostataka.¹⁴ Humski kaštel je u čestim sukobima, najprije s Venecijom, a zatim s Austrijom, sigurno bio mnogo puta djelomično rušen i ponovno obnavljan, a po svemu sudeći teže je bio oštećen i za uskočkog rata (1612—1618), kada je čitav grad bio spaljen.¹⁵ Poslije, zbog promjena u načinu ratovanja, više ga nije bilo potrebno obnavljati, pa je već od 18. stoljeća samo razvalina, pogodna kao nalazište materi-

jala za obnovu i gradnju mnogih zgrada u naselju. Ostaci su vjerojatno definitivno uklonjeni početkom 19. stoljeća, kada je izgrađena nova župna crkva za koju je također sigurno korišten i građevni materijal kaštela.

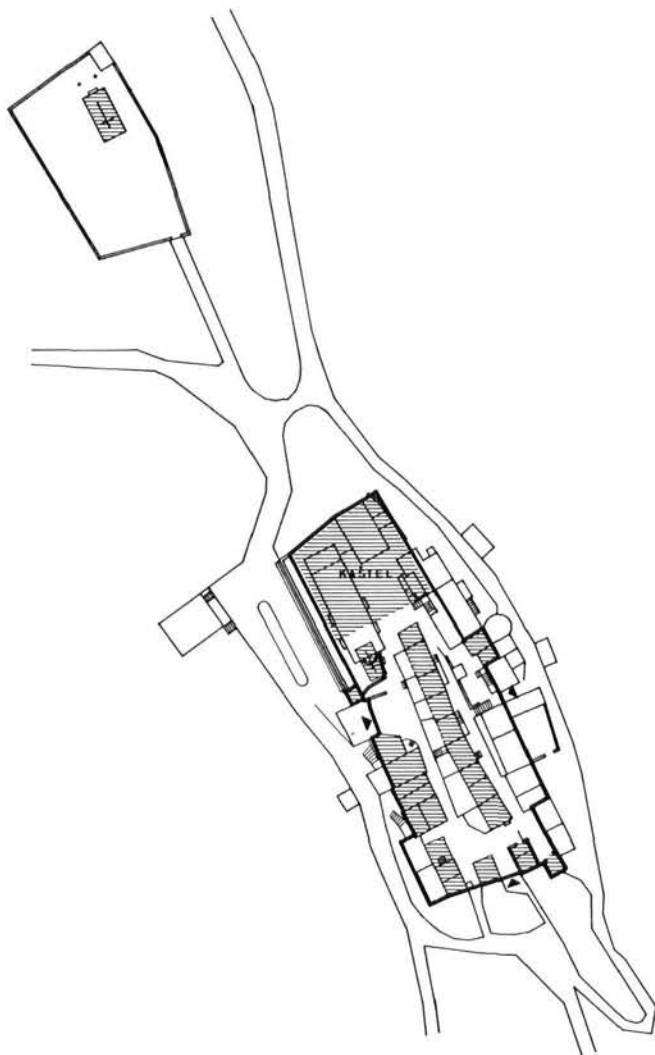
Ostaje još pitanje karaktera kaštela u Humu. Naime, u ranom srednjem vijeku podižu se dva tipa kaštela: nenastanjeni zbjegovi i kašteli — feudalna sjedišta. U do sada poznatim pisanim izvorima nema podataka o tipu humskog kaštela, ali se može pretpostaviti da je u ranijem razdoblju dominacije Akvileje bio sjedište feudalca — vazala akvilejskog patrijarha, na što upućuju visokokvalitetne romaničko-bizantske freske u grobnoj kapeli sv. Jeronima (12. stoljeće), čiju izvedbu nije mogla ostvariti jedna mala sredina.

Podgrađe u razdoblju do 1102. godine

Podgrađe kaštela u Humu formirano je vjerojatno već u 11—12. stoljeću. Pripadalo je osebnom tipu naselja podignutih uz pogranične kašte, čiji su stanovnici bili kolonizirani, a u slučaju rata imali su obvezu obrane kaštela i limesa. Takva naselja nastaju u Istri već od razdoblja bizantske vladavine, kada su u pograničnim krajevima naseljavani Slaveni uz obvezu vojne službe (7. stoljeće).¹⁶ Nekropole tih graničnih trupa otkrivene su u Mejici i Brešcu kod Buzeta, na Zajčjem bregu kod Velog Mluna, te na Malom Vrhu iznad Sovinjskog brda.¹⁷ Stanovništvo prvotnog podgrađa u Humu, kao i većine ostalih naselja na limesu u 11. stoljeću, bilo je pretežno hrvatsko, što između ostalog dokazuje rana pojava glagoljske pismenosti u tom dijelu Istre (u 11. stoljeću u Plominu, te u 12. stoljeću u Humu, Roču i Grdoselu).¹⁸

Podgrađe humskog kaštela bilo je, kako je prije spomenuto, već u razdoblju 11—12. stoljeća utvrđeno kamenim zidovima. Sudeći po ostacima tih ranoromaničkih zidova (građenih karakterističnim sitnim kvadrirama) prema kojima je moguće rekonstruirati njihov tok, premda su kasnije većim dijelom bili zamijenjeni, linija gradskih zidova nije se više mijenjala, tako da je i danas isti perimetar grada (cca $2 \times 110 + 2 \times 40$ metara). U tom je pogledu od osobite važnosti sačuvani dio ranoromaničkog zida na istočnom rubu naselja, kojim je definiran njegov kraj na suprotnoj strani od kaštela. Drugi ranoromanički fragment nalazi se u dijelu južnog gradskog zida uz koji je kasnije izgrađen zvonik-kula. Južni zid, u preostaloj zoni iz romaničkog i gotičkog razdoblja, slijedi liniju žive stijene. Jednako je i sa sjevernim gradskim zidom čiji sačuvani dijelovi potječu iz doba kasnijeg od rane romanike, ali s obzirom da sjeverna živa stijena nadvisuje teren grada, nije vjerojatno da je ranoromanički sjeverni zid tekao nekom drugom linijom.

Tlocrtno-prostorna organizacija naselja sastoji se od tri paralelna niza kuća, dviju ulica, te trapezoidnog trga — komunalnog središta — formiranog uz južna, Glavna gradska vrata. Srednji niz zgrada okružen je dvjema spomenutim ulicama, od kojih je južna, glavna, povezivala trg s istočnim gradskim vratima na jednoj i kaštelom na drugoj strani. Rubni nizovi prislonjeni su uz južni i sjeverni gradski zid. Građevni razvoj Huma odvijao se u dugom vremenskom rasponu tako da je teško sa sigurnošću ustanoviti izvornu fazu. Međutim, zbog veze organizacije naselja i kaštela, zatim činjenice da je već prvotni suburbij bio utvrđen, što je nalagalo na malom, omeđenom prostoru plansku, povezanu izgradnju, kao i zbog konfiguracije terena koja je diktirala linearnu strukturu, može se zaključiti da su bitne odrednice tlocrtno-prostorne organizacije grada

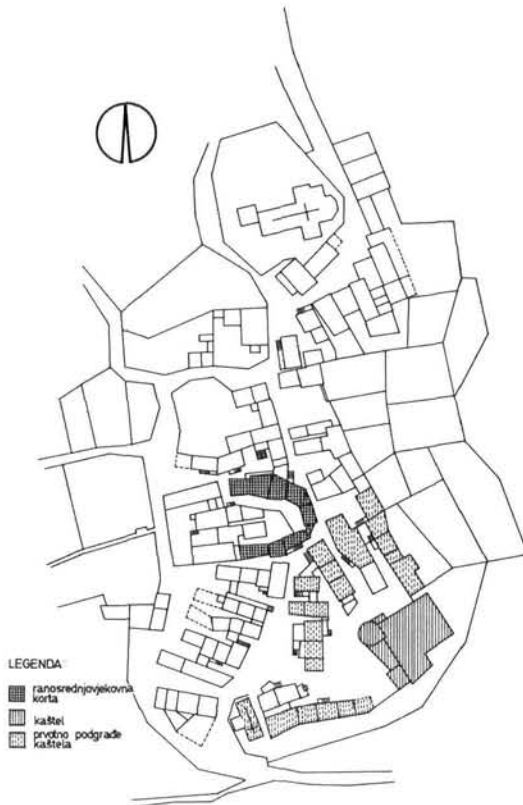

Hum, situacija od 11. stoljeća do 1412. godine

utemeljene već u ranoromaničkom razdoblju (11—12. stoljeće).

Srednji niz kuća je najstariji. Na to ukazuju male parcele karakterističnog, približno kvadratnog oblika, sačuvane u gotovo čitavom nizu, te srednjovjekovne strukture zida pojedinih zgrada. Niz je najprije bio uža (jednostruki). U razdoblju srednjeg vijeka započelo je prigradivanje kuća i uz unutrašnju stranu južnog gradskog zida. S obzirom da je izgradnja objekata neposredno uz gradske zidove otežavala pristup i obranu, vjerojatno su gradski zidovi izvorno bili slobodni. To se posebno odnosi na strateški najistaknutiji sjeverni gradski zid, uz kojeg nema tragova srednjovjekovne stambene izgradnje. Prema tome, u prvotnu fazu (11—12. stoljeće) može se datirati parcelacija srednjeg niza, čije građevne čestice ujednačene veličine pokazuju planski nastanak, dok su ostala dva niza oblikovana postupno u dužem periodu.¹⁹

U naselju je u tom ranom razdoblju, po svemu sudeći, već bila podignuta mala župna crkva sv. Marije, što je spominje kardinal Agostino Valier u svojoj vizitaciji Humu 1580. godine i za koju navodi da je manja od romaničke grobne kapele sv. Jeronima.²⁰ Kako je ranije spomenuto, župna je

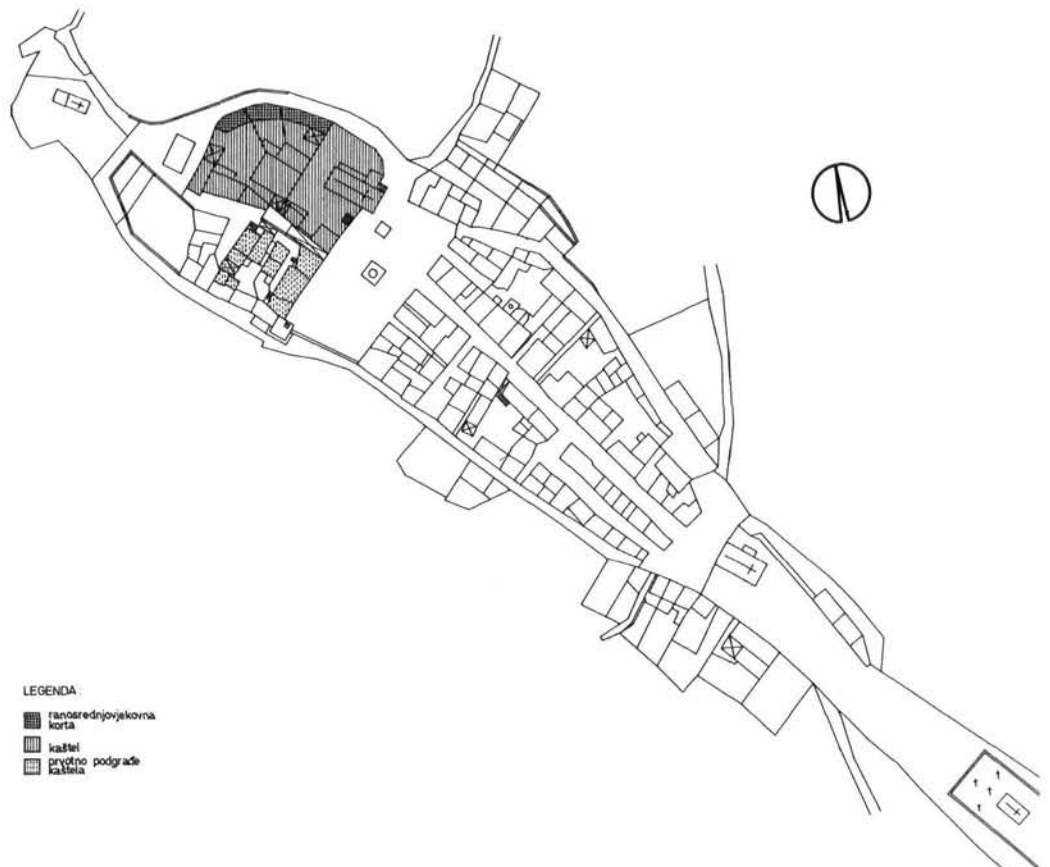
Boljun, najranije faze razvoja

crkva vjerojatno bila smještena neposredno uz trg, ispred kaštela.

Prvobitno podgrađe kaštela u Humu još nije imalo prostorno oblikovano središte s javnim građevinama, jer nije postojao organizirani komunalni život. To dokazuje specifičan karakter naselja nastalih uz kaštele, čiji su stanovnici bili u zavisnom odnosu prema gospodararu kaštela i u ranom srednjem vijeku nisu pripadali sloju građanstva. Ukoliko su i imali vlastite seoske općine, što potvrđuju neki dokumenti (tzv. »Zemaljski mir« iz 1061. godine),²¹ njihovo značenje nije bilo toliko da bi utjecale na arhitektonsku organizaciju naselja.

Tlocrtno-prostorna organizacija Huma u vezi je s nastankom naselja kao podgrađa pograničnog kaštela. Prvotno podgrađe, naime, još nije bilo urbanog karaktera, a također se razlikovalo od tipičnih ranosrednjovjekovnih naselja čija je izgradnja bila raspoređena u zatvorene, međusobno izolirane blokove — tzv. korte. Ti blokovi, najčešće potkovastog ili kružnog oblika, sastavljeni od skupova stambenih i gospodarskih objekata oko središnjeg slobodnog prostora, čine predurbane jezgre mnogih gradova, bilo da postoji više takvih nepovezanih cjelina (Cres, Rovinj), bilo da je samo jedna kružna jezgra (Buje, Plomin, Boljun, Draguč).²²

Izgradnja stambenih objekata u nizovima, kao što je to u Humu, napredniji je način urbane organizacije, jer su kuće, sve okrenute prema ulici, međusobno ravnopravne. Taj

Draguč, najranije faze razvoja

je tip karakterističan za prave gradove ili pak za kolonizirana naselja, osobito česta u pograničnim područjima, čiji su stanovnici u prvom slučaju građani (obrtnici i trgovci), a u drugom graničari, izjednačeni u pravima.²³ Izgradnja u nizovima, česta u gradovima Dalmacije i Dubrovačke Republike od 13. stoljeća nadalje, ima svoje podrijetlo u kolonističkim naseljima što se javljaju u Srednjoj Evropi tijekom 11. i 12. stoljeća.²⁴

U tom smislu zanimljive su urbanističke strukture nekih drugih istarskih naselja sličnog karaktera kao i Hum. Tako u Boljunu postoji potkovasta jezgra starija od kaštela, a objekti podgrađa romaničkog kaštela povezani su u pravilne nizove.²⁵ Sličan slijed razvoja prepoznaje se i u Draguču: ranosrednjovjekovna polukružna jezgra, srednjovjekovni kaštel, te njegovo podgrađe s nizovima kuća. Nizovi malih kuća kvadratičnog tlocrta postojali su i u ruševnom kaštelu Stara Vranja.²⁶

Iz prethodnog je, dakle, vidljivo da je izgradnja u nizovima povezana s društvenom organizacijom naselja, da odgovara karakteru podgrađa formiranih uz pogranične kaštele, te da se pojavljuje u srednjovjekovnim istarskim naseljima tog tipa. Budući da su pogranični kašteli u Istri najvećim dijelom izgrađeni po određenom sustavu u razdoblju nakon konstituiranja istarske marke (1040. godine), kada markgrofovi utvrđuju limes,²⁷ vrlo je vjerojatno da su i njihova podgrađa također nastala planski (stanovnici su dobili približno jednake građevne parcele raspoređene u nizove). Rana pojava takvih naselja u Istri (jedno do dva stoljeća ranije nego u Dalmaciji) mogla bi se objasniti i vezama sa Srednjom Evropom, a na to ukazuje i činjenica da su i prvi istarski markgrofovi bili njemački feudalci.

Stoga se može zaključiti da prvotna tlocrtna organizacija Huma, što svojom pravilnošću pokazuje postojanje čvrstih smjernica izgradnje, nije bila uvjetovana samo konfiguracijom terena, nego je prvenstveno nastala kao posljedica prostornih uvjeta i povijesnih okolnosti u kojima se naselje formira kao podgrađe ranosrednjovjekovnog pograničnog kaštela.

Grad u razdoblju od 1102. do 1412. godine (Doba dominacije Akvileje)

Godine 1102. Hum dolazi u feud akvilejskog patrijarha pod čijom vlašću ostaje i tijekom razdoblja u kojem patrijarsi vrše funkciju markgrofova Istre (1209—1412).²⁸ Akvilejski patrijarsi — markgrofovi nastoje učvršćenjem centralne vlasti na teritoriju cijele Istre prevladati feudalni partikularizam. Stvaranje jedinstvene crkvene države, međutim, pružaju otpor obalni gradovi te Gorički grofovi, koji su kao vazali akvilejskog patrijarha dobili u 12. stoljeću u feud Pazinsku grofoviju.²⁹ U to se doba također javlja Venecija sa svojim pretenzijama. Ona najprije uspijeva nametnuti vlast gradovima na zapadnoj obali, a zatim postupno, u ratnim sukobima s Akvilejom, osvaja i dijelove kontinentalne Istre.³⁰ Godine 1374. Pazinska grofovija prelazi testamentom u posjed Habsburgovaca, čime dio unutrašnje Istre ulazi u sklop Austrije.³¹ Hum je bio grad-utvrda na samoj granici prema Pazinskoj grofoviji, a također je zajedno s kaštelima Bujama, Oprtlem, Buzetom, Labinom, Plominom, Ročem i Dvigradom ostao posljednje patrijarhovo uporište do sloma Akvilejske patrijaršije.³²

U razdoblju dominacije Akvileje Hum doživljava prosperitet. Tada se pojačava građevna djelatnost zbog koje naselje

stječe sve izrazitiji urbani karakter, a spomenici iz tog doba odlikuju se naglašenim stilskim osobinama i umjetničkom kvalitetom. S jedne je strane ta djelatnost posljedica sudjelovanja feudalca — gospodara kaštela — u umjetničkom životu grada, dok je s druge strane konstituiranje komunalnog uređenja te paralelno jačanje funkcije naselja kao društveno-ekonomskog središta svojeg teritorija³³ zahitiyevalo postojanje javnih građevina i arhitektonski jasno definiranih gradskih prostora.

O utjecaju feudalca svjedoči romanička grobna kapela sv. Jeronima s visokokvalitetnim romaničko-bizantskim freskama.³⁴ Podignuta u 12. stoljeću, kapela je najstarija u cjelini sačuvana građevina Huma. Pravokutnog je vanjskog perimetra s upisanom (učahurenom) apsidom nad-svođenom kalotom, što je karakteristično rješenje istarske sakralne arhitekture tog stilskog razdoblja.³⁵ Jednostavno oblikovana vanjština kapele (rastvorena na pročelju portalom polukružnog luka te na bočnoj fasadi prozorima), kojoj građa od kvalitetno klesanih kamenih kvadara daje monumentalni karakter, vertikalno je naglašena naknadno prigradenim istakom s nišom portala i preslicom za zvona — osebujnim reduciranim tipom romaničkog zvonika sred pročelja.³⁶ Osobito su značajne spomenute romaničko-bizantske freske u unutrašnjosti kapele (fragmenti Kristološkog i hagiografskog ciklusa),³⁷ datirane u drugu polovicu 12. stoljeća. Naime, freske su po stilu i kvaliteti jedinstvene na tlu cijele Istre, te svjedoče o direktnim vezama i umjetničkim kontaktima Huma s tadašnjim središtem sjevernog Jadrana — Akvilejom. Nosilac tih veza u tom ranom razdoblju još nije mogla biti mala komunalna sredina, nego vjerojatno neki vlastelin — vazal akvilejskog patrijarha.

Razvoj komune u Humu dio je procesa oživljavanja urbanog života, koji je zahvatio gradove i naselja cijele Istre, u obalnom dijelu od 11. a u unutrašnjosti poluotoka od 13. stoljeća.³⁸ Na čelu komune u Humu nalazio se, kao i u drugim gradovima, patrijarhov namjesnik gastald. U dokumentu iz 13. stoljeća o pravima akvilejskog patrijarha u Istri definirana su i prava gastalda u pojedinim naseljima, pa tako i u Humu.³⁹ Patrijarhovom gastaldu, međutim, građani ubrzo suprotstavljaju vlastite predstavnike (konzule, odnosno župane i vijećnike).⁴⁰ Porast značenja humske komune potvrđuju dokumenti iz 14. stoljeća koji se odnose na prisustvovanje predstavnika Huma na nekim važnijim manifestacijama u okviru Akvilejske patrijaršije — npr. na ustoličenju patrijarha Marquarda de Raudecka u Akvileji 1366. godine, na kojem se pojavljuju još predstavnici Milja, Buja, Oprtija, Buzeta, Roča, Dvigrada, Beligrada, Černigrada, Labina i Plomina, kao i plemstvo iz Furlanije.⁴¹ O razvijenosti komune Huma osobito svjedoči njezino sudjelovanje u javnom životu Istre sklapanjem saveza 1405. godine s kaštelima i naseljima na limesu — Buzetom, Ročem, Nuglom, Marčeniškom i Sočergom — u svrhu zaštite starih prava komuna.⁴²

U razdoblju od 13. do početka 15. stoljeća arhitektonski se oblikuju glavni javni prostori Huma — trg uz Glavna gradska vrata i južna ulica. Trg je trapezoidnog, ljevkastog tlocrta, te pripada tipu srednjovjekovnih »spontano« nastalih trgova, organski prilagođenih najfrekventnijim tokovima kretanja. Naime, trg se frontalno proširuje od gradskih vrata prema pročeljima zgrada srednjeg niza, gdje je s obje strane otvoren prema južnoj ulici. U istom smjeru se uspinje njegovo tlo popločeno kamenom, čime je donekle umanjeno karakter prostora okupljanja, a naglašen komunika-

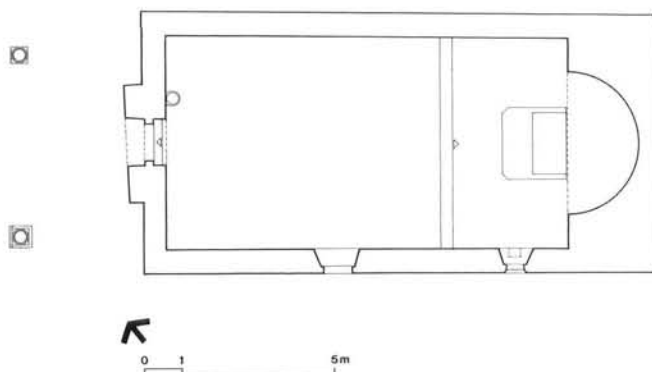
Hum, kapela sv. Jeronima, detalj freske (Josip iz Arimateje s prikaza »Polaganje u grob«)

cijski značaj trga. Premda je svoju fizionomiju trg stjecao u dugom vremenskom rasponu, osnovni tlocrtni oblik, kao i karakteristike komunalnog središta zadobio je već u razdoblju od 13. do 14. stoljeća. U to doba, pored male župne crkve, izgrađene vjerojatno na zapadnoj strani trga u rano-romaničkoj fazi, na trgu se podižu i građevine javne namjene. Na to ukazuje srednjovjekovna zgrada na sjevernoj strani trga, u srednjem nizu, budući da je veće površine od istodobnih stambenih kuća u nizu, a uz nju je kasnije prigrađen trijem gradske lože. Na istočnoj strani trga gradi se kuća fortifikacijske namjene, koja je štitila Glavna gradska vrata prije izgradnje dvostrukih vrata — propugnakula. Bočna fasada te kuće je skošena, tako da je olakšan tok kretanja od Glavnih gradskih vrata u glavnu ulicu.

Južna ulica, koja je svojim dužim dijelom povezivala trg s istočnim gradskim vratima, a kraćim je vodila do kaštela,

Hum, kapela sv. Jeronima

Hum, kapela sv. Jeronima, tlocrt

ima karakter glavne komunikacije grada. Počevši od trga najprije je pravilnog toka, a zatim zakreće prema proširenju uz nekadašnja istočna gradska vrata (koja više nisu sačuvana). Tlo ulice popločeno kamenom spušta se prema istoku. Arhitektonski određeniji izgled ulica je dobila prigrađivanjem stambenih objekata uz unutrašnju stranu južnog gradskog zida, što se započelo odvijati postupno već od 13./14. stoljeća, kako pokazuju pojedini fragmenti zida.

Hum, trg. južna i istočna strana s Glavnim gradskim vratima i fortifikacijskom kućom

Hum, dio južnog gradskog zida

Hum, južna, glavna ulica, pogled s istoka

Hum, istočna ugaona kula

Krajnji istočni dio južnog gradskog zida bio je, međutim, slobodan. Kuće su bile podignute na stanovitom odstojanju od zida, do kojeg je od ulice vodio uski prilaz.⁴³ Treba istaknuti da je organizacija oba niza — srednjeg i južnog — koji omeđuju glavnu ulicu, izrazito gradskog karaktera — pročelja zgrada su povezana, te nema dvorišta, okućnica ili vanjskih stubišta koja bi zauzimala javni prostor. Neke od kuća u toj ulici imale su u prizemlju dućane ili obrtničke radionice.

U razdoblju od 13. do 15. stoljeća također se grade objekti i uz unutrašnju stranu istočnog gradskog zida, o čemu svjedoče njihove male, približno kvadratne parcele, kao i strukture zidova. Te zgrade (danas u ruševnom stanju) omeđivale su ranije spomenuto proširenje glavne ulice uz nekadašnja istočna gradska vrata. Prostor okupljanja, tako oblikovan na području najudaljenijem od kaštela, imao je periferni karakter, na što upućuje namjena jedne od tih kuća, koja je bila »ošpedal« (karantena, ubožnica).

Prethodno spomenute srednjovjekovne stambene kuće u srednjem i južnom nizu, kao i one uz istočni gradski zid, nisu u cjelini sačuvane. Samo pojedini elementi — oblik građevnih čestica, struktura zida od kamenih kvadara, te malobrojna arhitektonska plastika — ukazuju na tipove stambene arhitekture tog doba u Humu, koju su karakterizirala jednostavna rješenja s vertikalnom adicijom jednodieljskog prostora.

U 12. i 13. stoljeću intenzivno se obnavljaju gradski zidovi. Ti romanički dijelovi fortifikacija, građeni od pravilnih kamenih kvadara većeg formata, u odnosu na one ranoromaničke ističu se kvalitetom obrade zida. Obnova zidina nastavlja se i u gotičkom stilskom razdoblju (14. i početak 15. stoljeća), kada se primjenjuje gradnja izduženim kamenim kvadrima. U 13/14. stoljeću podignuta je i četverokutna kula na sjevernom uglu istočnog gradskog zida, kasnije više puta pregrađivana, a danas u ruševnom stanju.

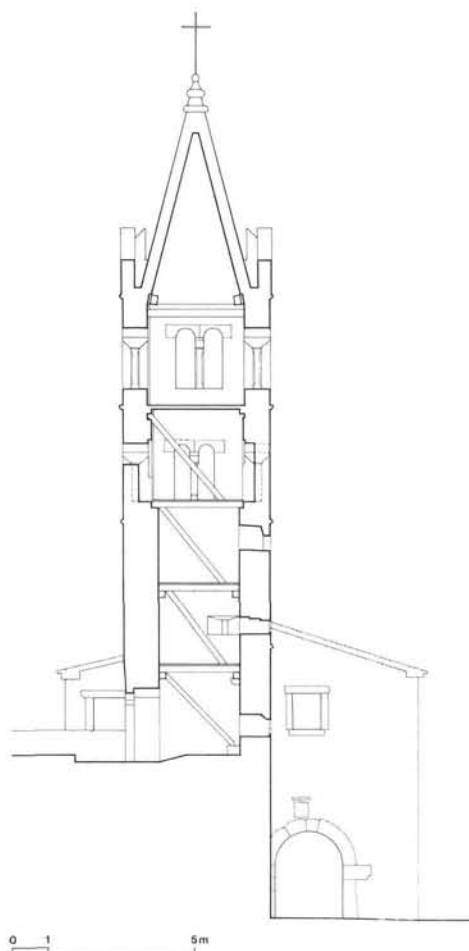
Takav razvoj u kojem je naselje sve više poprimalo urbana obilježja dobiva svoj puni izraz i potvrdu u 14. stoljeću izgradnjom romaničko-gotičkog zvonika-kule. Zvonik, koji je simbol komunalne svijesti, po umjetničkoj kvaliteti znatno nadmašuje ostale arhitektonske spomenike Huma, a i na tlu cijele Istre među sačuvanim tornjevima predstavlja jedno od najmonumentalnijih ostvarenja. Zanimljivo je da je podignut s vanjske strane južnog gradskog zida, koji čini donji dio njegove sjeverne, ulazne, fasade.⁴⁴ Poput istaknute kule štutio je Glavna gradska vrata, te pripada srednjovjekovnom tipu zvonika fortifikacijske namjene. Zvonik je pravokutnog tlocrta i monolitnog prizmatičnog volumena, građen od kvalitetno klesanih velikih kamenih kvadara, karakterističnih za gotičko stilsko razdoblje. Horizontalna raščlamba glatkih zidnih ploha kamenim vijencima, koji zvonik dijele na četiri etaže, skladno je komponirana. Najdonja etaža dvostruko je veće visine, tako da vizualno čini čvrstu bazu objekta, a od preostale tri etaže jednake visine,

Hum, zvonik-kula

Hum, zvonik-kula, ulazna, sjeverna fasada (čiju donju zonu čini stari gradski zid koji se ranije u toj liniji protezao prema zapadu)

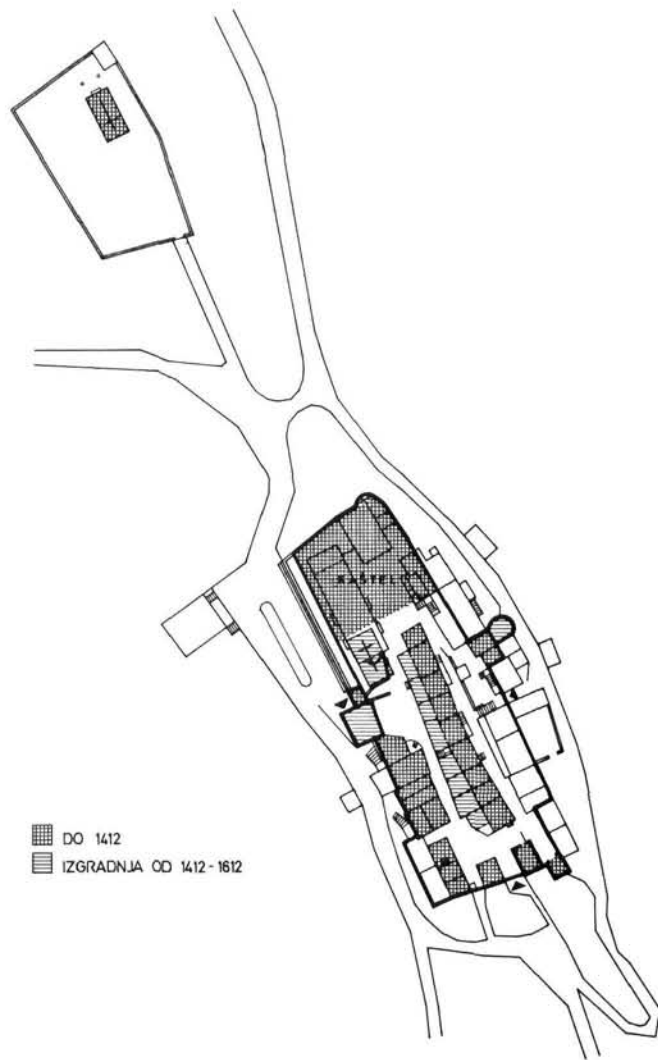
Hum, presjek kroz zvonik-kulu s pogledom na Glavna gradska vrata

Hum, zvonik-kula, gornja zona južne fasade

Hum, kapela sv. Tome, pročelje

Hum, situacija od 1412. do 1612. godine

dvije najgornje rastvorene su na sve četiri strane biforama polukružnih lukova, s romaničkim i gotičkim detaljima arhitektonske plastike.⁴⁵ Na sjevernoj, prema gradu okrenutoj fasadi, u polovici visine prizemne etaže je gotički portal (s karakterističnim konzolama nadvratnika), a na ostale tri vanjske fasade nalaze se strijelnice, od kojih su one u obliku »ključanice« naknadno probijene u 16. stoljeću. Zvonik je zaključen obrambenim »ghibelinskim« kruništem, što inače zatvorenoj masi daje razveden obris. Unutar kruništa naknadno je umetnut piramidalni završetak. Na južnoj fasadi uklesan je glagoljski natpis s godinom 1552.⁴⁶ S obzirom na spomenute romaničko-gotičke stilske osobine zvonika, karakteristične za 14. stoljeće, kao i njegovu visoku likovnu kvalitetu, koja je mogla biti ostvarena jedino u stabilnijim prilikama kakve su vladale u doba dominacije Akvileje, ta se godina odnosi vjerojatno samo na obnovu.⁴⁷

Zvonik-kula dao je ulazu u grad reprezentativan karakter, a ujedno dominira i trgovom. Kao jedina vertikala akcentirao je volumno-prostornu kompoziciju naselja, koje je time postalo arhitektonski jasno definirana cjelina, te je počelo predstavljati ravnopravni pandan kaštelu.

Građevna aktivnost tog doba nije bila vezana isključivo za prostor grada, nego se očitovala i na širem teritoriju kojem je Hum bio centar. To se posebno odnosi na izgradnju nekoliko kapela, koje spominje i Valier u svojoj vizitaciji Humu 1580. godine (Sv. Toma, Sv. Teodor, Sv. Klement, Sv. Rok). Međutim, jedino kapela sv. Tome, smještena na prostornoj visoravni sjeverno od grada, nije u kasnijim razdo-

bljima bila pregrađivana, tako da su usprkos ruševnom stanju jasno prepoznatljive njezine arhitektonske osobine. Pripada specifičnoj gotičkoj grupi malih jednobrodnih sakralnih građevina pravokutnog tlocrta, u kojima je, u težnji za ostvarenjem jedinstvenog unutrašnjeg prostora, ukinuta podjela na brod i svetište.⁴⁸ Fino klesana arhitektonska plastika kapele sv. Tome — portal šiljatog luka i rozeta — također je izrazito gotičkih stilskih obilježja, te upućuje na dataciju gradnje u 15. stoljeće.

*Grad u razdoblju od 1412. do 1612. godine
(Od venecijanskog osvajanja Huma do uskočkog rata)*

Venecija je osvojila Hum 1412. godine tijekom rata s Akvilejskom patrijaršijom, koji se odvijao u Furlaniji i Istri. Rat je završio 1420. godine venecijanskim zauzećem Cividalea, Udina i Akvileje, što je značilo kraj akvilejske crkvene države.⁴⁹ Time je Istra definitivno podijeljena između Venecije i Austrije. Ta se podjela negativno odrazila na prilike u Istri. Venecijansko-austrijska granica postala je trajni izvor sukoba, a veliki ratovi koje su te dvije države vodile u 16. i 17. stoljeću odvijali su se i na tlu istarskog poluotoka. Zbog strateške važnosti Huma, kao i okolnih gradova-utvrda (»castruma«) Buzeta, Roča i Rašpora na

Položaj Huma na granici Rašporskog kapetanata, crtež, Archivio di Stato di Venezia

Hum, dvostruka Glavna gradska vrata (propugnakul), u prednjem planu vanjska vrata i ploča s glagoljskim natpisom i godinom 1562.

granici prema austrijskoj Pazinskoj grofoviji, Venecija spomenute gradove povezuje u sustav pograničnih utvrda pod upravom rašporskog kapetana.³⁰

Početak 16. stoljeća izbio je rat između Venecije i austrijskog cara Maksimilijana («Cambraiski rat»), što se u Istri vodio od 1506. do 1518. godine. Bitke su se odvijale i oko Huma. Nakon tog rata definitivno je oblikovan venecijanski sustav graničnih utvrda — Rašporski kapetanat. Ranije spomenutim gradovima pridruženi su novoosvojeni »castrum« Draguč, te »villae« Sovinjak i Vrh, a sjedište kapetana premješteno je iz ratom razorenog Rašpora u Buzet, ali se kapetan i dalje nazivao rašporskim.³¹ Geografskim

smještajem navedene utvrde oblikuju trokut, s Dragučom, Humom i Vrhom na najistaknutijim pozicijama.

Venecijanskim osvajanjem Huma zaustavljen je razvoj grada koji se odvijao u doba dominacije Akvileje. Odmah nakon zauzimanja naselja, kao kaznu za pružanje otpora stanovništvu, venecijanski podestat je dao srušiti gradske zidove,³² što je imalo i simboličko značenje degradiranja grada na rang sela. Fortifikacije Huma, koje su, kako pokazuje njihovi sačuvani srednjovjekovni dijelovi, bile samo mjestimično oštećene, obnovljene su već 1421. godine.³³ Međutim, neka druga izgradnja grada tijekom 15. stoljeća nije zamjetljiva.

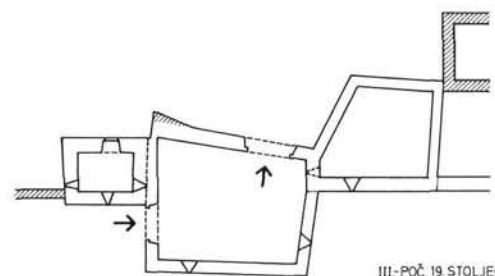
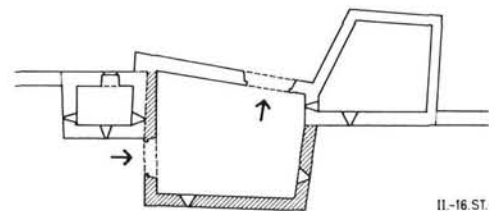
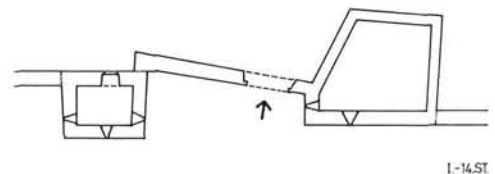
Hum, sjeverna polukružna kula

Hum, srebrni pozlaćeni procesijski križ iz 1539. godine (inventar župne crkve)

Intenzivnija obnova Huma te dalji građevni razvoj u smislu sve izrazitijeg oblikovanja prostora započeli su tek u prvoj polovici 16. stoljeća nakon »Cambraiskog rata«, da bi opet bili prekinuti početkom 17. stoljeća uskočkim ratom. U 16. stoljeću komuna Huma doživljava svoj ponovni procvat. Komunalna uprava — župan i zbor vijećnika — inicijator je obnove i izgradnje fortifikacijskih, javnih i sakralnih građevina, kako to svjedoče brojni glagoljski natpisi. Za neke zahvate zaslužna je vjerovatno bila i bratovština sv. Marije, koja je u to doba djelovala u Humu,⁵⁴ a nabavljanjem vrijednih umjetničkih djela bavilo se i glagoljaško svećenstvo. Tako je župnik Ivan Pečanić bio donator renesansnog, tzv. »Humskog triptiha« (oltara kapele sv. Jeronima), sa slikama domaćeg majstora Antona iz Padove — Kašćerge — (1529. godine),⁵⁵ a isti je župnik nabavio za župnu crkvu i vrlo kvalitetan gotičko-renesansni inventar, rad venecijanskog majstora.⁵⁶ Da su ta djela bila izvedena upravo po narudžbi Huma, dokazuju uz natpise i prikazi sv. Jeronima — zaštitnika grada Huma — s modelom crkve. O životu u Humu u 16. stoljeću te o njegovim spomenicima donosi niz podataka vizitacija kardinala Agostina Valiera 1580. godine, kao i protokol notara Andreja Matkovića (1595—1597), koji sadrži razne ugovore i druge građanske dokumente.⁵⁷

Situacija u pograničnom području Istre nije se do kraja stabilizirala niti nakon »Cambraiskog rata«. Sporovi oko granice naročito su pojačani od 1537. godine dalje, kada uskoci, premješteni iz Klisa u Senj, počinju napadati vene-

Hum, slijed izgradnje Glavnih gradskih vrata

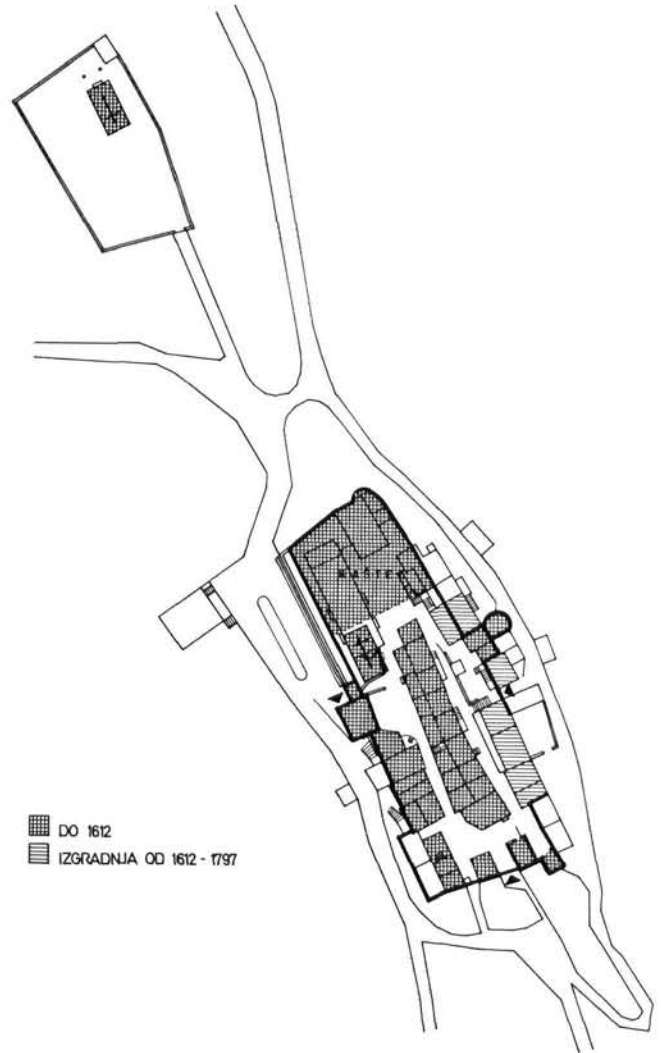
Hum, gradska loža, pročelje, u prednjem planu ostatak popločenja župne crkve iz 1609. godine

Hum, gradska loža, trijem

Hum, fontik, pročelje sa zazidanim lučnim otvorom

Hum, situacija od 1612. do 1797. godine

cijanski dio Istre.³⁸ Stoga su i graditeljske aktivnosti komune Huma bile najprije usmjerene na obnovu fortifikacija grada i njihovo osposobljavanje za novi način ratovanja vatrenim oružjem. Glagoljski natpisi bilježe građevinske zahvate na romaničko-gotičkom zvoniku-kuli 1552. godine, te izgradnju dvostrukih Glavnih gradskih vrata — propugnakula — deset godina kasnije.³⁹ Propugnakul je jednokatna građevina četverokutnog tlocrta, građena od lomljenca, te jednostavnošću i rustičnošću znatno odudara od susjednog zvonika-kule izrazitih stilskih osobina i znalačke tehnike gradnje. Sjeverni zid propugnakula nadograđen je na srednjovjekovni bedem s Glavnim gradskim vratima, koja su postala unutrašnja vrata,⁴⁰ a zapadni bočni zid prislonjen je uz zvonik, ali je znatno od njega istaknut i u tom dijelu su vanjska vrata.⁴¹ Unatoč spomenutoj jednostavnosti oblikovanja vanjštine propugnakula, raščlanjene jedino otvorima vrata, prozora i puškarnica, valja istaknuti uspješno riješenu zapadnu fasadu sa širokim lučno zaključenim vratima uokvirenim masivnim kamenim okvirom. Izgradnjom propugnakula nastao je još razvedeniji odnos arhitektonskih masa na ulazu u grad, osobito naglašen u vizuri s prilazne strane, gdje ispred gradskog zida dominira visoki zvonik-kula, a uz njega, pomaknuta u dubinu, fasada propugnakula s vanjskim gradskim vratima.

Strateški najistaknutiji dio utvrda Huma — zapadni potez sjevernog zida — okrenut prema glavnim prilaznim cestama, pojačan je u to doba dvjema suvremenim polukružnim renesansnim kulama. Jedna kula podignuta je na uglu, a

druga približno u sredini gradskog zida u blizini Malih vrata, vjerojatno uz raniju četverokutnu kulu, budući da se nalazi znatno istaknuto u odnosu na sačuvane dijelove sjevernog bedema. Obje polukružne kule, građene od grubo obrađenih kamnih kvadara i lomljenca, jedino svojim tlocrtnim oblikom pokazuju renesansne karakteristike. Ugao na je kula danas gotovo potpuno srušena, dok je ona druga kasnije preuređena za stanovanje.

Spomenuti prosperitet Huma u 16. stoljeću očitovao se i u izvedbi novih javnih građevina. Na prijelazu iz 16. u 17. stoljeće na trgu se grade gradska loža i žitnica. Obje su građevine nastale adaptacijom dviju starijih srednjovjekovnih kuća u srednjem nizu, koje su proširene prigradnjama na pročelnoj strani prema trgu. Naime, ispred ranije spomenute velike zgrade (vjerojatno već u srednjem vijeku javne namjene) podiže se trijem gradske lože, rastvoren na pročelju i bočnoj fasadi širokim polukružnim renesansnim arkadama. Susjedna, manja kuća, koja tada postaje žitnica (fontik), dobiva također usku pročelnu prigradnju sa širokim lučnim ulazom jednako oblikovanim kao i lukovi lože. U trijemu gradske lože još je sačuvan kameni stol — s glagoljskim natpisom i godinom 1545. — za kojim su javno

Hum, stambena kuća u južnom nizu, pročelje kojeg čini gradski zid

zasjedali župani i vijećnici.⁶² Organizacija prostora i fasada lože i fontika djelomično je izmijenjena u 19. stoljeću, kada obje građevine gube javnu namjenu.⁶³ U 16/17. stoljeću na sličan su način proširene i dvije susjedne zgrade u srednjem nizu, čija su pročelja također na trgu.⁶⁴ Jedna od njih služila je možda kao kuća bratovštine,⁶⁵ dok je druga bila stambene namjene, ali s poslovnim prostorom u prizemlju (potonja je zgrada radikalno pregrađena u 19. stoljeću). Tim zahvatima, koji su promijenili sjevernu, najdužu stranu trapezoidnog trga, postignuta je nova kvaliteta u oblikovanju gradskog prostora. Jednostavni, ali po svojim proporcijama monumentalni trijem gradske lože počeo je dominirati trgom, a s njim je skladnu cjelinu činilo i pročelje fontika.

Dvokatna visina tih javnih zgrada — za razliku od uglavnom jednokatnih stambenih kuća — oblikovno je naglasila komunalno središte grada. Može se pretpostaviti da je u tom razdoblju proširen čitav srednji niz kuća, međutim, to nije moguće dokazati jer današnji objekti u njegovu dijelu uz glavnu ulicu potječu iz kasnijeg vremena (18. i 19. stoljeća). Ta proširenja vjerojatno su nastala iz potrebe za većim brojem javnih građevina, a također i zbog porasta stanovništva u gradu, uzrokovanog pojačanim naseljavanjima u utvrđena naselja, uslijed tadašnjih učestalih sukoba u pograničnom području.

Od stambene arhitekture iz razdoblja 16. i početka 17. stoljeća sačuvano je vrlo malo. Kuće su skromne, s jednostavnom ili dvodijelnom prostornom organizacijom, plošnim oblikovanjem fasada i grubom strukturom zida.

Godine 1609. gradi se na trgu, uz zvonik-kulu, druga župna crkva, koja je zamijenila malu, vjerojatno već trošnu srednjovjekovnu župnu crkvu. Od te druge crkve ostao je sačuvan dio popločenja poda,⁶⁶ kao i glagoljski natpis o njezinoj izgradnji⁶⁷ (sekundarno ugrađen u pročelje treće, sadašnje župne crkve iz 1802. godine).

Premda su sve prethodno navedene građevine Huma iz 16. i ranog 17. stoljeća po svojoj koncepciji gradskog karaktera, njihova je izvedba rustificirana, a odlike renesansnog stila pojavljuju se samo u pojedinim elementima. To je sigurno posljedica teških prilika koje su u ono doba vladale na granici između venecijanskog i austrijskog o austrijskog posjeda u Istri.

Grad u razdoblju od 1612. do 1797. godine (Od uskočkog rata do pada Venecijanske Republike)

Venecijansko-austrijski tzv. uskočki rat (jer su mu glavni nosioci protiv Venecije bili uskoci), vođen na tlu Istre od 1612. do 1618. godine,⁶⁸ predstavljao je novi prekid u građevnom razvoju Huma. Tijekom tog rata izvršena su puštošenja i razaranja ogromnih razmjera na gotovo cijelom istarskom poluotoku, a napose u pograničnom području, gdje su se odvijale i najžešće bitke. U gradovima-utvrđama Rašporskog kapetanata, uključivo i Hum, stalne posade domaćeg stanovništva pojačane su i plaćeničkim četama. Prema izvještajima rašporskog kapetana tijekom 1616. godine Hum je u dva navrata bio spaljen, a slično je i s ostalim utvrđenim naseljima i selima s obje strane granice. I nakon završetka rata opasnost od novih sukoba nije prestala, ali rašporski kapetan izvještava da se rat vjerojatno

Hum, stambena kuća u sjevernom nizu, pročelje s portalom datiranim 1732. godinom

neće ponavljati, jer se upadi na venecijanski posjed ne bi isplatili, budući da je taj kraj toliko opustošen da se više nema što oteti.⁶⁹ Teške privredne i društvene posljedice uskočkog rata postupno su prevladane u 17. stoljeću. Slabljenje moći Venecijanske Republike sve do njezina pada 1797. godine, odrazilo se, međutim, i na venecijanskom dijelu Istre, a cjelokupne prilike postale su takve da Hum, kao i većina ostalih malih gradova, prestaje igrati neku značajniju ulogu.

Posljednji period pripadnosti Huma Veneciji započinje polaganim oporavkom grada od razaranja i rušenja u uskočkom ratu. Nakon rata, tijekom 17. stoljeća još nema značajnijih građevinskih zahvata u gradu, s obzirom da ratna

napetost na granici još traje, a i populacija je znatno smanjena. Grade se jedino poneke stambene kuće, a u pisanim se izvorima spominju i popravci fortifikacija.⁷⁰

Pojačana izgradnja Huma započinje tek tijekom 18. stoljeća. Ona se, međutim, ne manifestira u podizanju istaknutih arhitektonskih objekata ili u regulacijama gradskog prostora većih razmjera kao ranije u doba intenzivnog života grada, nego isključivo u gradnji stambenih kuća. Nove zgrade zamjenjuju brojne srušene ili oštećene objekte u srednjem i južnom nizu. Za razliku od ranijih, uglavnom jednočelijskih kuća, te zgrade 18. stoljeća odlikuju se nešto složenijom organizacijom unutrašnjosti, a u težnji za ostva-

Hum, sjeverna ulica, pogled sa zapada

renjem većeg stambenog prostora dolazi i do objedinjavanja srednjovjekovnih čestica. Na fasadama pojedinih kuća detalji arhitektonske plastike pokazuju suvremene barokne stilske karakteristike.

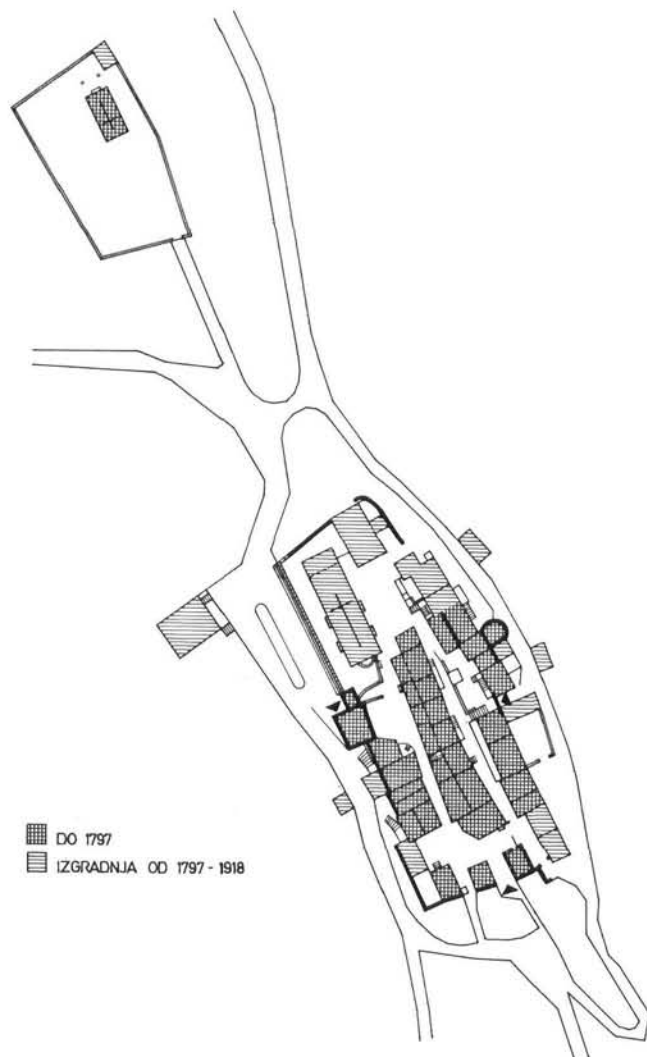
U 18. stoljeću srednjovjekovne utvrde grada gube obrambenu funkciju, zbog promjena u načinu ratovanja. To je omogućilo veće rastvaranje zgrada južnog niza probijanjem velikih prozora u gradskom zidu. Tada se također i uz strateški najistaknutiji i stoga najduže slobodan sjeverni gradski zid započinje formirati treći niz kuća. Nije isključena mogućnost, međutim, da je zbog skučenosti gradskog prostora već i ranije bilo pojedinačnih prigradivanja stambenih kuća uz taj zid, ali o tome nema sačuvanih tragova. Sjeverni se niz po svojoj slobodnijoj organizaciji razlikuje od ostala dva starija gradska niza. Razvedenog je vanjskog obrisa jer su kuće izgrađene dijelom s unutrašnje, a dijelom s vanjske strane bedema, a u sredini niz je prekinut uskim prolazom do Malih gradskih vrata. Fasade kuća okrenute su s jedne strane prema sjevernoj ulici, koju znatno nadvisuju budući da je sjeverni niz na povišenom terenu, a s druge strane rastvaraju se velikim otvorima prema pejzažu. Ispred pročelja objekata formiraju se prema ulici terase — dvorišta (s cisternama).

Izgradnjom sjevernog niza kuća arhitektonski je potpunije oblikovana i sjeverna gradska ulica. Ona je ravnog toka i postupno se spušta prema istoku, a pad terena mjestimi-

čno je svladan stubama. Zanimljiva je različita fizionomija te ulice u odnosu na južnu, glavnu, ulicu. Naime, sjeverna ulica nije imala naglašeno tranzitnu funkciju kao glavna, tako da je mogao nastati privatni prostor uz kuće, što joj daje znatno intimniji karakter. Različito istaknute ili uvučene fasade zgrada sjevernog niza stvaraju mnogo slobodniju artikulaciju prostora, a vanjska stubišta (podignuta uz neke kuće srednjeg i sjevernog niza), te prethodno spomenute terase, kojima je ostvarena neposrednija veza interijera i eksterijera, omogućuju različite slikovite vizure.

Neke od stambenih kuća 17. i 18. stoljeća u Humu nose na portalima ili prozorskim okvirima inicijale vlasnika i godinu izgradnje, a jedna od njih u sjevernom nizu, nešto reprezentativnijeg karaktera, ima na portalu i grb. Ti su inicijali pisani latinicom, a brojevi godina su arapski, što pokazuje da je glagoljica u to doba već izašla iz upotrebe, a isto potvrđuju i natpisi na baroknom inventaru župne crkve.

Arhitektura druge polovice 17. i 18. stoljeća u Humu, usprkos kvantiteti, kao i usklađenosti s ranije određenom prostornom organizacijom grada, svojom relativnom skromnošću pokazuje da u Humu više nisu postojali uvjeti za nastanak arhitektonskih djela znatnije umjetničke kvalitete i naglašenog, baroknog stilskog izraza. Adekvatan proces rustifikacije arhitekture zamjetljiv je i u mnogim drugim malim istarskim gradovima, koji u tom razdoblju sve više gube svoje nekadašnje funkcije privrednih i administrativ-

Hum, situacija od 1797. do 1918. godine

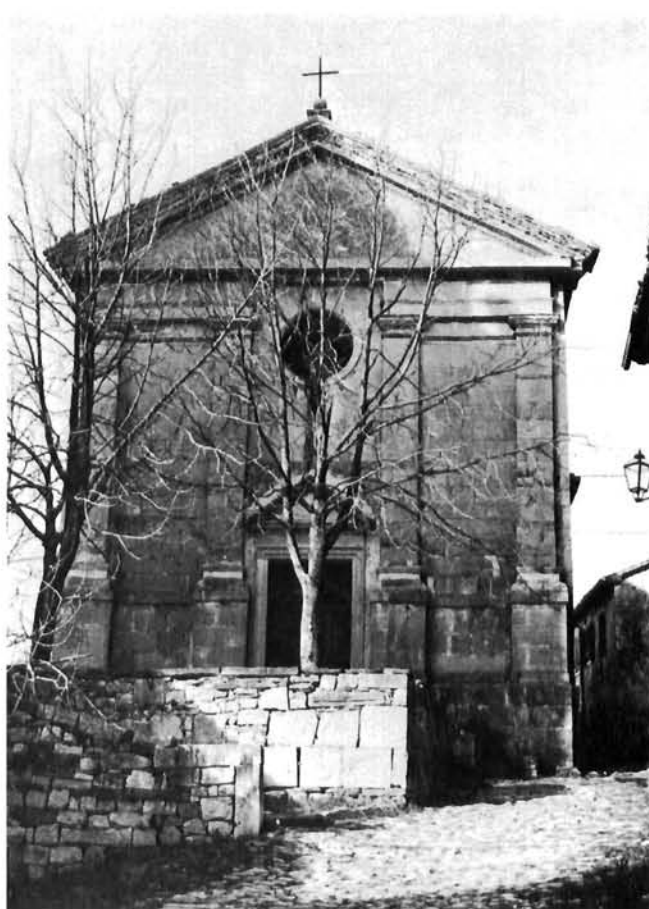
nih središta određenih područja. Inventar župne crkve u Humu — »zlatni« oltari, bogato ukrašena marmorizirana propovjedaonica i kvalitetna oltarna pala venecijanskog slikara Baldassara d'Anne — pokazuju, međutim, da je barokni stil ipak bio poznat i u tom gradu.

Grad u razdoblju od 1797. do 1918. godine (Doba pripadnosti Austriji)

Napoleonovo osvajanje sjeverne Italije 1797. godine značilo je kraj Venecijanske Republike. Mirom sklopljenim iste godine između Napoleona i Austrije venecijanski posjedi u Istri, pa tako i Hum, pripali su Austriji, u sastavu koje su ostali sve do prvog svjetskog rata, izuzev kraćeg perioda francuske dominacije (1805—1815).⁷¹

Tijekom 19. stoljeća zbog promijenjenih povijesnih i privrednih okolnosti samo pojedini veći gradovi u Istri — Pula i Trst — uspijevaju ostvariti prosperitet, dok Hum, kao i brojni drugi mali gradovi, gubi svoj nekadašnji fortifikacijski te istaknutiji urbani značaj. Izgradnja Huma, međutim, sve je do pred sam kraj 19. stoljeća po svojoj koncepciji gradskog obilježja.

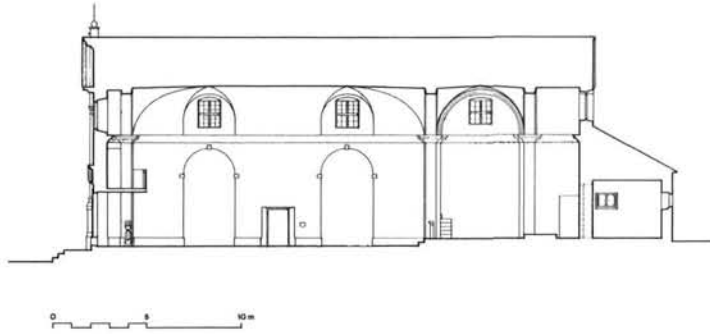
Početkom 19. stoljeća u Humu se gradi nova župna crkva

Hum, župna crkva sv. Marije iz 1802. godine, pročelje

datirana 1802. godinom i posvećena, kao i dvije ranije župne crkve, sv. Mariji. Velika crkva, čije dimenzije pokazuju njezin regionalni značaj, smještena je na zaravni u zapadnom dijelu grada, na mjestu nekadašnjeg kaštela. Iz urbanističkih razloga odstupilo se od uobičajene orijentacije, tako da je pročelje okrenuto istočno, prema trgu. Tlocrtnom organizacijom i osnovnim rješenjem unutrašnjeg prostora župna crkva pripada baroknom jezuitskom tipu jednobrodni nadstvođenih crkava s bočnim kapelama i naglašenim svetištem,⁷² vrlo čestom u sakralnoj arhitekturi Istre 18. stoljeća.⁷³ Međutim, u skladu s vremenom nastanka u ranom 19. stoljeću shvaćanje prostora i oblikovanje arhitektonskih elemenata crkve u Humu je klasicističko. Raščlamba zidova u unutrašnjosti znatno je mirnija, bez višestrukih vertikalnih i horizontalnih lomova, pa time i prostor gubi dinamiku ranijih baroknih crkava.

Klasicizam je posebno istaknut na pročelju tipa »templum« s velikim redom pilastara, profiliranim trokutnim timpanom i portalom (s uklesanim latinskim natpisom i godinom 1802),⁷⁴ čiji zabat u malom ponavlja timpan pročelja. Uz koncentraciju plastičkih elemenata, pročelje se ističe i kvalitetom strukture zida s pravilnim kamenim kvadrima, dok su ostale fasade grublje građe i raščlanjene jedino portalima (po jednim na svakoj bočnoj fasadi)⁷⁵ i prozorima. Kubični volumen crkve razmjerno je predimenzioniran, te je ona u volumnu-prostornoj kompoziciji na stanoviti način preuzela ulogu nestalog kaštela, jer svojom masom dominira nad gradom.

Hum, župna crkva sv. Marije, uzdužni presjek

Izgradnjom župne crkve nastale su neke promjene u urbanističkoj organizaciji grada. Nova crkva uvučena je u odnosu na raniju, srušenu župnu crkvu i podignuta na povišenoj razini, tako da je povećan prostor trga, a ujedno je omogućena cjelovita vizura na njezino monumentalno pročelje. Ispred crkve sačuvano je popločenje ranije crkve, koje izdignuto nad trgom tvori mali plato, što pojačava »scenski« efekt kulise pročelja. Sjevernom bočnom fasadom župna crkva definira drugi javni prostor na zapadnoj zaravni grada. Između južne bočne fasade, pak, i gradskog zida koji se protezao u liniji unutrašnje fasade zvonika-kule, ostao bi preuzak prostor, zbog čega je stari gradski zid srušen i izgrađen novi u liniji vanjske fasade zvonika. Pomicanjem linije gradskog zida smanjeno je isticanje volumena zvonika, ali je sačuvan raniji dojam utvrđenog grada.

Stambene kuće 19. stoljeća podizane su u sklopu dvaju starijih gradskih nizova, na parcelama ranijih objekata. U tom razdoblju nastavlja se i daljnja gradnja kuća u trećem, sjevernom nizu, pri čemu su rušeni i vjerojatno korišteni za građevni materijal dijelovi gradskog zida.

Početkom 19. stoljeća izgrađeno je u Humu nekoliko stambenih zgrada, koje naglašenom pravilnošću pročelja pokazuju neke odraze klasicizma (jedna od njih datirana je 1800. godinom). Posebno treba istaknuti zgradu podignutu u srednjem nizu na temeljima ranije spomenute srednjovjekovne stambene kuće s renesansnom pročelnom prigradnjom, zbog funkcionalne raščlambe unutrašnjeg prostora, čemu odgovara i oblikovanje njezinih fasada — reprezentativnog pročelja s ostacima balkona na trgu i rustičnog začelja s kamenom balaturom u sjevernoj ulici. Različiti karakter fasada odaje ujedno i istančan osjećaj graditelja za prilagođavanje urbanističkoj strukturi grada.

Kasnija izgradnja Huma tijekom 19. i početkom 20. stoljeća ne pokazuje nekih izrazitijih stilskih karakteristika. Prostorna organizacija slijedi ranija jednodijelna ili višedijelna rješenja, a i oblikovanjem fasada i volumenom te kamene kuće primjerene su ambijentu. Izuzetak predstavljaju dvije zgrade — župni dvor i škola — koje su grubo narušile prostor povijesne jezgre, odnosno neposrednu okolicu grada. Župni dvor, izgrađen 1860. godine na zaravni u blizini župne crkve, svojom bočnom fasadom prekinuo je tok zapadnog gradskog zida, a volumen mu je prevelik, tako da neugodno »konkurira« volumenu župne crkve. Škola, podignuta krajem 19. stoljeća izvan zidina uz sam pristup Glavnim gradskim vratima, zbog nepogodne lokacije kao i predimenzioniranog volumena potpuno odudara od ambijenta.

Ruraliziranje Huma, koje je uzelo maha tijekom 20. stoljeća, započinje tek krajem 19. stoljeća. Tada se gradi prvi gospodarski objekat u gradskoj jezgri, lociran, međutim, na sjevernom rubu i ulaznom fasadom okrenut izvan naselja. U ranijem razdoblju, sudeći prema sačuvanoj izgradnji u Humu, gospodarske zgrade (sjenici i staje) što su pripadale stanovništvu naseljenom u gradu, nalazile su se izvan zidina, na okolnom teritoriju, o čemu uz sačuvane objekte te vrste svjedoče i pojedini toponimi.⁷⁶

Grad u razdoblju od 1918. godine do danas

Između dva svjetska rata, u doba talijanske okupacije Istre, u Humu nema građevne djelatnosti. Uz provođenje denacionalizacije, 1921. godine uništeni su glagoljski natpisi na zvoniku-kuli, Glavnim gradskim vratima i župnoj crkvi.

Nakon drugog svjetskog rata Hum je pripao SR Hrvatskoj. I dalje se, međutim, nastavlja stagnacija grada. Hum gubi velik dio stanovništva, koje je odselilo u veće privredne centre, što je uzrokovalo ubrzano propadanje građevnog fonda. U novije doba bilo je doseljavanja iz okolnih zaseoka, ali to je pak imalo za posljedicu neadekvatnu obnovu nekih zgrada, nadalje degradiranje napuštenih stambenih kuća njihovim korištenjem u gospodarske svrhe, kao i izgradnju dviju kuća izvan perimetra gradskog područja, što je karakterističan današnji oblik rustifikacije malih srednjovjekovnih gradova.

Zbog već istaknutih arhitektonskih i prostornih vrijednosti Huma, kao i činjenice da je bio jedno od središta glagoljske pismenosti, kulturno-povijesno udruženje »Čakavski sabor« izradilo je sedamdesetih godina prijedlog njegove obnove s ciljem da postane grad — muzej.⁷⁷ Problem cjelovite revitalizacije Huma, koja bi uz restauraciju i zaštitu spomenika obuhvatila i šire ekonomske i socijalne aspekte, trebat će, međutim, tek riješiti.⁷⁸

Zaključak

Grad Hum sačuvao je u svojoj prostornoj organizaciji i arhitektonskim spomenicima svjedočanstvo o dugom građevnom razvoju od 11. do 19. stoljeća. Osobitu vrijednost kao i važnost za tipologiju istarskih naselja predstavlja pravilna struktura prvobitnog, planiranog podgrada kašte la, koja je u osnovnim linijama ostala sačuvana sve do danas. Ujedno je Hum specifičan po tome što je jedan od malobrojnih gradova čiji se građevni razvoj odvijao ne prekoračivši granicu ranosrednjovjekovnih zidina. Time je na stanoviti način postao spomenikom nastanka naselja uz kaštele.

Hum, stambena kuća u srednjem nizu, začelje s balaturom

Ta prvotna urbanistička struktura bila je temelj cjelokupnom kasnijem građevnom razvoju Huma. Već je istaknuta valorizacija pojedinih faza razvoja grada, kao i njegovih spomenika, no valja još jednom naglasiti da je umjetnička djelatnost u srednjem vijeku na znatno višoj razini nego kasnije. U razdoblju od 12. do 15. stoljeća javni prostori naselja — trg i ulice — oblikuju se u urbanom smislu. O tadašnjoj umjetničkoj aktivnosti, koja na visokoj razini slijedi suvremena stilska strujanja, svjedoče i sačuvani spomenici — romanička kapela sv. Jeronima s romaničko-bizantskim freskama, te romaničko-gotički zvonik-kula. Kasnije, u vrijeme renesansnog stila (16. stoljeće) ostvarene su neke nove kvalitete u pogledu artikulacije prostora, ali novopodignute građevine nemaju neke izrazitije stilske karakteristike. U doba baroka (17. i 18. stoljeće) prilike su takve da ta mala sredina ne može više ostvariti građevinske zahvate u znatnijoj mjeri obilježene stilom, a slična je situacija i u 19. stoljeću, izuzev kratkog razdoblja klasicističkog stila. Spomenutim nedostatkom stilskih karakteristika, međutim, nije umanjeno značenje te arhitekture koja se odlikuje istaknutom ambijentalnom vrijednošću.

Unatoč pojedinim neprimjerenim gradnjama u kasnijem 19. stoljeću, kao i ruralizaciji grada u 20. stoljeću, Hum je zadržao bitne oblikovne vrijednosti iz prošlosti. To je pr-

venstveno izgled jasne plastičke cjeline u pejzažu, određene nekadašnjim fortifikacijama, i skladno raščlanjene stepenasto poredanim kućama koje nadvisuje zvonik i župna crkva. Dispozicija utvrđenog grada na jednoj uzvisini i ograđenog groblja s kapelom sv. Jeronima na drugoj uzvisini istog brjega, ostavlja dojam dvojnog grada, što je osobito impresivno iz udaljenijih vizura.

Treba istaknuti da je Hum, bez obzira na široki raspon kvaliteta pojedinih građevina, vrijedan upravo kao urbana cjelina sa skladno oblikovanim ambijentima. Urbanistička osnova grada pripada naprednijem tipu parcelacije gradskog prostora jer je izgradnjom u nizovima omogućen kontakt svakog objekta s ulicom, a istodobno je tokovima paralelnih ulica što prolaze čitavim gradskim tkivom ostvarena veća prostorna povezanost. Diferenciranje pojedinih zona grada po funkciji, čemu odgovara i njihovo različito arhitektonsko oblikovanje, te postojanje prostorno oblikovanog centra s javnim i sakralnim građevinama, pokazuje organizirani način izgradnje grada, kao i njegovu ulogu središta okolnog područja. Istaknutu vrijednost Huma predstavlja jasno prepoznatljiva nekadašnja organizacija, u kojoj je svaki pojedini element u oblikovnom i funkcionalnom smislu bio usklađen s cjelinom, a osebujna mu je odlika da su sve značajke grada ostvarene na upravo mini-jaturnoj površini.

Bilješke

1
Bernardo Benussi: *L'Istria nei suoi due millenni di storia*, Trieste, 1924.

2
Ernest Klebel: *Über die Städte Istriens*, Studien zu den Anfängen des europäischen Städtenwesens, Reichenau — Vorträge 1955/56, str. 48.

3
B. Benussi: *ibid.*

4
Codice diplomatico istriano (CDI), Anno 1102.

5
B. Benussi: *ibid.*

6
Tipologija i razvoj naselja formiranih uz kaštele prikazani su u knjigama:
Edith Ennen: *Die europäische Stadt des Mittelalters*, Vandenhoeck & Ruprecht in Göttingen, 1972.

Erwin Anton Gutkind: *Internacional History of City Development*, New York, London, 1969.

Mario Morini: *Atlante di storia dell'urbanistica*, Milano, 1963.

Hans Planitz: *Die deutsche Stadt im Mittelalter*, Wien, Köln, Graz, 1975.

7
B. Benussi: *ibid.*

8
E. Klebel: *ibid.*, str. 62.

9
CDI, Anno 1102 »castrum Pinquent et castrum Cholm, castrum Bagniolet, c. Vrane et c. Letai et c. sancti Martini et c. Gosilach et villa ubi dicitur Cortalba inter Latinos, c. Veneris, villa Cuculi et villa Mimilliani et v. Cisterna et v. Petre Albe et v. Dranie et v. Marceniga, v. Cavedel, c. Usege, c. Brisintina, v. Castan, c. Castilioni, villa sancti Petri cum monasterio sancti Petri et sancti Michaelis vel per aliis quibuscunque locis invenire poteritis de nostri iuris rebus in eodem comitatu, in civitatibus quamque et de foris«.

10
Milan Prelog: *Poreč, grad i spomenici*, Beograd, 1957, str. 194; Radovan Ivančević: *Odnos antičkog i srednjovjekovnog rastera Poreča*, Peristil, 6—7, Zagreb, 1963/64, str. 10.

11
Uz zapadni rub zaravni je cisterna u kojoj se danas skuplja voda s krova župne crkve i župnog dvora. Cisternu se ne može datirati jer njezina unutrašnjost nije istražena, ali je moguće da je pripadala kaštelu.

12
Lorenzo Tacchella: *Il cardinale Agostino Valier e la Riforma Tridentina nella diocesi di Trieste*, Udine, 1974, str. 128.

13
Camillo de Franceschi: *Storia documentata della Contea di Pisino*, Atti e memorie, vol. X, XI, XII, 1964.

14
Johann Weikhard Valvasor: *Die Ehre des Herzogthums Krain*, 1689.

15
Miroslav Bertoša: *Buzeština u doba uskočkog rata*, Buzetski zbornik I, Pula, 1976, str. 102.

16
Nada Klaić: *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb, 1975, str. 186—190.

17
Branko Marušić: *Istra u ranom srednjem vijeku*, Pula, 1980, str. 14; Branko Marušić: *Nekropole VII i VIII stoljeća u Istri*, Arheološki vestnik SAZU, XVIII, Ljubljana, 1967, str. 333—341.

18
Branko Fučić: *Glagoljski natpisi*, Djela JAZU, knjiga 57, Zagreb, 1982, str. 3.

Najstariji sačuvani glagoljski natpis u Humu, koji još pripada formativnom periodu hrvatske uglate glagoljice, grafit je na freski kapele sv. Jeronima: »KOVAČA MARTINA E SVE J (30) E VZETA INO OŠČE EDNA« (što se odnosi na broj odsluženih misa za dušu kovača Martina — za svaku odsluženu misu uparana je jedna crta u zidu).

19
Takva datacija nizova pokazuje upravo obrnuti slijed njihove izgradnje nego što to pretpostavlja Branko Maksimović, koji se u svojoj knjizi *Istorija urbanizma* (Beograd, 1972, str. 129—131) osvrnuo i na građevni razvoj nekih naselja u Istri, među njima i Huma. Uspoređujući Hum s trgovištima u Slovačkoj, on smatra da je prvotno u sredini grada postojao »ulični trg«, omeđen rubnim nizovima uz gradske zidove, na kojem je, tek nakon što je Hum izgubio funkciju trgovišta, izgrađen srednji niz kuća. Međutim, osim ustanovljenog postojanja najstarijih objekata u srednjem nizu, te neprikladnosti strmog terena za široku ulicu — trg, spomenute hipoteze nisu prihvatljive niti stoga jer dominantna funkcija Huma u prošlosti nije bila trgovačka nego fortifikacijska.

20
L. Tacchella: *ibid.*, st. 128; Valierov opis župne crkve Huma glasi: »Ecclesia S. Mariae . . . chorus parvus . . . ecclesia parva et vilis. Ecclesia S. Hieronimi . . . extra oppidum . . . est maior parochialis.« Hum je pripadao tršćanskoj biskupiji.

21
N. Klaić: *ibid.*, str. 458.

22
Milan Prelog: *Cres — građevni razvoj jednog malog starog grada*, Radovi Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 4/1963; Biserka Tadić: *Rovinj — razvoj naselja*, Zagreb, 1982, str. 27; Vladimir Bedenko: *Buje — revitalizacija i problemi oko toga*, Tradicionalna stambena kuća, Referati sa 29. savjetovanja udruženja »Arbeitskreises für Hausforschung«, Zagreb, 1978, str. 333—338.

23
Marija Planić-Lončarić: *Planirana izgradnja na području Dubrovačke Republike*, Zagreb, 1980, str. 14.

24
Lewis Mumford: *Grad u historiji*, Zagreb, 1970, str. 304.

25
Maja Štrk: *Građevni razvoj Boljuna* (magistarski rad), Zagreb, 1977. Potkovastu jezgru M. Štrk datira u protohistorijsko, ilirsko razdoblje, ali je vjerojatnije da se radi o ranosrednjovjekovnoj korti.

26
Camillo de Franceschi: *I castelli della Val d'Arsa*, Atti e memorie, vol. XXIV, 1898.

27
E. Klebel: *ibid.*, str. 48.

28
B. Benussi: *ibid.*

29
Ibid.

30

Ibid.

31

Ibid.

32
U dokumentu CDI, Anno 1382. prikazan je težak položaj akvilejskog patrijarha u čijem je posjedu ostalo svega osam navedenih kaštela, a spomenuti su i gradovi i kašteli koje je Venecija osvojila.

33
U skladu s mikroregionalnom organizacijom prostora u prošlosti

Hum je imao svoj teritorij (»terra«, »contrada«) na kojem su se nalazili agrarni posjedi stanovništva grada, kao i seljaka iz okolnih zaseoka, a dio zemljišta bio je vlasništvo gradske komune. Točne granice humskog teritorija nisu poznate.

34

Branko Fučić: *Hum — ciklus romaničko-bizantskih zidnih slikarija*, Peristil, 6—7, 1963/64, str. 13—22.

35

Branko Marušić: *Istarska grupa spomenika sakralne arhitekture upisanom apsidom*, Histria arhaeologica, god. V, sv. 1—2, Pula, 1974, str. 71—89;

Andro Mohorovičić: *Problem tipološke klasifikacije srednjovjekovne arhitekture na području Istre i Kvarnera*, Ljetopis JAZU, 62, Zagreb, 1957.

36

Prema mišljenju prof. dr. Radovana Ivančevića (*Model srednjovjekovnog Gračišća*, Peristil, 8—9, Zagreb, 1965/66, str. 129) takvo rješenje predstavlja prijelazni tip između romaničkih zvonika sred proćelja i gotičkih preslica. Zanimljivo je da se svi ostali sačuvani primjeri sakralnih objekata s takvim pročelnim istacima u Istri nalaze u široj okolici Huma, tako da ih se može smatrati lokalnom karakteristikom (crkve sv. Antuna opata u Roču, sv. Marije u Vrhu, sv. Petra u Marčenigli). U 16. stoljeću ispred pročelja kapele sv. Jeronima podignut je i trijem (lopica) od kojeg su ostala dva kamena stupa, a na njegovu se izgradnju odnosi vjerojatno i glagoljski natpis na pročelju kapele: »Č. F. J. Ž. (1537) APRILA«.

37

Fragment hagiografskog ciklusa s prikazom mučeništva sv. Lovre upućuje da je grobna kapela prvotno bila posvećena tom svecu. Kapela se posvećuje sv. Jeronimu vjerojatno u doba renesanse, kada se javlja pojačani interes za tog sveca — intelektualca.

38

Milan Prelog: *Naselja koja umiru*, Prostor, vrijeme, Zagreb, 1973, str. 12.

39

CDI, Anno 12. . . Dio koji se odnosi na Hum glasi: »Item in Letano, in sancto Petro, in Nugla, in Roz, in Bergont, in sancto Sirgo, in Trebesnaberda, in Malazumpica, in Sidrena, in Valda, in Cernegrado, in Culmo, in Humeld, in Grimaldo, in Quedel, in omnibus supradictis villis ponit dominus patriarcha gastaldiones suos, qui exercent omnes jurisdictiones, ponit collectas, recipit albergarias, habet regalia et condemnationes et de loco homilibus et territorio facit secundum quod vult, tamquam de suis.«

40

Domaća komunalna uprava na čelu sa županom u naseljima unutrašnje Istre spominje se od 12. stoljeća — Vjekoslav Bratulić: *O vremenskom kontinuitetu naseljenosti Slavena u srednjoj Istri*, Jadranski zbornik I, 1956, str. 99—119.

41

CDI, Anno 1366.

42

CDI, Anno 1405. Predstavnici Huma, koji su zajedno s predstavnicima drugih navedenih naselja pismeno utvrdili savez u komunalnoj palači u Buzetu, bili su Stefan Šoful i Kuzma Ravnić (»Steffanus Schofful et Cusma Rawnich vice et nomine Comunitatis castri Colmi«).

43

U tom krajnjem istočnom dijelu južnog niza (koji se ne nalazi neposredno uz glavnu ulicu, nego uz njezin odvojak) nastupile su poslije neke promjene: kuća istočno uz spomenuti prilaz je srušena, te je na njezinu mjestu oblikovana mala zaravan, a između zaravni i gradskog zida podignut je objekt. Na raniju organizaciju te zone ukazuje katastarska karta Huma iz prve polovice 19. stoljeća.

44

Uključenost gradskog zida u sjevernu fasadu zvonika (gotovo do kraja visine II. etaže) vidljiva je izvana, po ranoromaničkoj strukturi tog zida, koja se razlikuje od strukture ostalih fasada zvonika, uključivo i gornjeg dijela sjeverne fasade. To osobito potvrđuje i činjenica da bočni zidovi zvonika nisu organski vezani s dijelom sjeverne fasade koji čini gradski zid, što je uočljivo u unutrašnjo-

sti, a i razdjelni vijenac između I. i II. etaže na zapadnoj fasadi zvonika prekinut je na mjestu gdje je dodirivao gradski zid, što se protezao u liniji sjeverne fasade zvonika sve do zapadnog gradskog zida. Početkom 19. stoljeća, na potezu zapadno od zvonika u liniji njegove južne fasade, izgrađen je novi zid.

45

Naknadno su bifore predzadnje etaže na tri strane zatvorene suhozidom, a na zapadnoj strani te etaže bifora je uklonjena, te je na njezino mjesto postavljen sat. U najgornjoj etaži su dva zvona, veliko s godinom 1487. i malo s godinom 1526.

46

Glagoljski natpis uklesan na kamenom kvadru južne fasade zvonika glasi: Č. F. L. B. (1552.) M(I)SECA MARČA NA D(A)N EI (16) VA VR(I)ME ŽUPANA . . . GRŽINIČA MEŠT(A)R . . . BAŠTIE(N)ČIČ Z DR(AGUČA . . .) POP IVAN (CVITIĆ) . . . Natpis je djelomično otklesan po nalogu talijanske vlasti 1921. godine, a dešifrirao ga je dr. Branko Fučić: *Rekonstrukcija glagoljskih natpisa u Humu*, Rad JAZU, knj. 381, Razred za likovne umjetnosti, knj. VIII, Zagreb, 1978, str. 127—135.

47

Takvu dataciju zvonika potvrđuje i usporedba sa susjednim propugnakulom (dvostrukim gradskim vratima) iz 1562. godine. Propugnakul je rustičan i bez izrazitijih stilskih karakteristika, te nije vjerojatno da bi u rasponu od svega deset godina mogla nastati dva u kvaliteti toliko oprečna objekta. Skošeni brid između istočne i južne fasade (koji je prvotno bio slobodan) kao i pravokutna strijelnica na istočnoj fasadi zvonika (zatvorena kada je uz taj zid podignut propugnakul) dokazuju da prilikom gradnje zvonika nije bila planirana gradnja propugnakula.

48

Radovan Ivančević: *Gotička arhitektura Istre* (doktorska disertacija), Zagreb, 1964.

49

B. Benussi: *ibid.*

50

Ibid.

51

Ibid.

52

Danilo Klen: *O prošlosti Roča iz mletačkih izvora*, Buzetski zbornik, IV, Buzet, 1980, str. 50.

53

Ibid.

54

Postojanje bratovštine u Humu potvrđuje protokol notara Andreja Matkovića — jedan kupoprodajni ugovor sklapa se u kući braće sv. Marije (»v kaštele Hume, v hiši braće sv. Marije«) — Vjekoslav Štefanić: *Glagoljski notarski protokol iz Draguća u Istri*, Radovi Staroslavenskog instituta, knj. 1, Zagreb, 1952.

55

Branko Fučić: *Humski triptih*, Bulletin JAZU, god. V, br. 3, 1957, str. 208—212.

Na središnjoj pali Humskog triptiha, uz Bogorodicu na prijestolju je minijaturni portret klečećeg donatora, uz kojeg su inicijali »PI«. Na predeli oltara nalazi se glagoljski natpis s godinom 1529, zanimljiv jer govori i o tadašnjim prilikama u Humu.

56

To su srebrni pozlaćeni križ, kalež i pokaznica, na kojima je natpis: »Pre Zuane pivan de Cholmo fecit 1539 adi 22 avosto.« (Giulio Caprin: *Istria nobilissima*, Trieste, 1907).

57

L. Tacchella: *ibid.* Kardinala Valiera imenovao je papa Grgur XIII. apostolskim vizitatorom Istre i Dalmacije u svrhu provjere da li su u pojedinim biskupijama poštivane i primjenjivane norme Tridentskog koncila. V. Štefanić: *ibid.*

58

M. Bertoša: *ibid.*

59

Glagoljski natpis uklesan u kamenu ploču iznad vanjskih vrata

propugnakula glasi: »Č. F. M. B. (1562.) M(ISE)CA AV(GUŠ)TA D(AN) I B (22) VR(I)ME Ž(U)P(A)NA AN(D)REĚ MAL(INA-RI)ČA I P(ROČIH) MUŽ(I).« Natpis je djelomično otklesan po nalogu talijanske vlasti 1921. godine, a dešifrirao ga je dr. B. Fučić: *Rekonstrukcija glagoljskih natpisa u Humu.*

60

Okvir srednjovjekovnih Glavnih vrata nije sačuvan, a sadašnji, jednostavni kameni s polukružnim lukom, potječe vjerojatno iz doba gradnje propugnakula.

61

Istočni zid propugnakula nadovezuje se na bočni zid srednjovjekovne istaknute fortifikacijske kuće, koja je štitila Glavna gradska vrata prije izgradnje propugnakula. U bočnom zidu te kuće još je sačuvana pravokutna strijelnica.

62

Glagoljski natpis na kamenom stolu lože glasi: »Č. F. K. D. (1545.) VA VRIME ŽUPANA GR(GUR)A BAKŠIČA« (B. Fučić: *Glagoljski natpisi.*)

63

Na ožbukanom pročelju fontika, u zoni prvog kata uz prozor probijen u 19. stoljeću, vidljiv je kameni stup, koji ukazuje da je kat prvotno bio rastvoren biforom ili »loggion«. Spomenuti lučni otvor fontika u prizemlju također je naknadno zazidan.

64

Da se kod sve četiri navedene građevine zaista radi o naknadnim pročelnim prigradnjama, dokazuju sačuvani granični zidovi prvotnih objekata, nadalje mjestimično vidljive reške između bočnih zidova tih prigradnji i nekadašnjih pročelnih zidova ranijih objekata, te činjenica da bočni zidovi prigradnji nisu u produžetku bočnih zidova odgovarajućih ranijih objekata.

65

Na to upućuje gotička kamena škropionica u unutrašnjosti zgrade (što nije uobičajeno za stambene kuće).

66

U kamenom podu crkve sačuvane su dvije nadgrobnje ploče s godinama 1691. i 1735.

67

Glagoljski natpis na župnoj crkvi glasi: VA IME B(O)ŽIE AM(E)N L(E)T G(OSPO)D(NI)H Č. H. Z. (1609.) M(I)S(E)CA APR(I)LA VI (13) BE OSNOV(A)NA SIE CR(I)K(A)V V(A) VRIME PRE M(A)T(E)Ě B(E)NCA TR Ž(U)P(A)NA I ST(A)R(E)Š(I)NA MART(I)NA GRŠIN(I)ČA ORŠ(I)N B(I)SK(U)P TRŠ(A)ČKI I M(E)ŠT(A)R JURI GRŠ(I)N(I)Ć. Natpis je djelomično otklesan po nalogu talijanske vlasti 1921. godine a dešifrirao ga je dr. B. Fučić: *Rekonstrukcija glagoljskih natpisa u Humu.*

68

M. Bertoša: *ibid.*

69

Ibid.

70

Stanje gradskih utvrda Huma u 17. stoljeću prikazano je u izvještaju rašporskog kapetana Bondumiera (D. Klen: *ibid.*, str. 53).

71

Opća enciklopedija, III, Istra, str. 702.

72

Vanjski tlocrtni obris župne crkve pravokutan je s plitkim istacima pravokutnih bočnih kapela, a u unutrašnjosti je provedena diferencijacija na povišeno kvadratno svetište i longitudinalni brod. Polukružni trijumfalni luk nošen je stepenastim pilastrima s povratnim profilom vijenca, a jednako rješenje ponovljeno je i kod niša na zidovima svetišta, kao i na pročelnom zidu. Svod je u svetištu križni, a u brodu bačvasti sa susvodnicama.

73

Radmila Matejčić: *Barok u Istri i Hrvatskom primorju*, Barok u Hrvatskoj, Zagreb, 1982, str. 440—441.

74

Natpis na portalu župne crkve glasi: *TEMPLUM ERECTUM A POPULO ET BENEFATORIBUS HONOREM ASSUMPTIO- NIS B MV ANO DNI 1802.*

75

Južni bočni portal baroknih je karakteristika, te se može zaključiti da je spoliran, a prvotno je vjerojatno pripadao ranijoj crkvi.

76

Tako se područje uz obližnje brdo Martišćak naziva »Poli štaje« (uz staje) . — Just Ivetac: *Istarski toponimi*, Pula, 1982, str. 73.

77

Čakavski sabor, Odbor za obnovu Huma: *Prijedlog programa revitalizacije Huma*, Kaj, VI, Zagreb, 1973, str. 70—75.

Inicijativom »Čakavskog sabora« obnovljene su neke zgrade u gradu (jedna od njih adaptirana je u muzej), a cesta do Huma uređena je kao »Aleja glagoljaša« sa spomen-obilježjima kulturno-povijesnog značenja (konceptija dr. Josipa Bratulića, a izvedba akademskog kipara Želimira Janeša).

78

Od ostvarenih radova na revitalizaciji Huma valja istaknuti obnovu stambene kuće u južnom nizu (pod nadzorom »Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture« u Rijeci) i njezinu adaptaciju u ugostiteljski objekt »Humska konoba«.

Napomena

Ovaj rad sadrži glavne rezultate istraživanja na kojima se temelji i magistarska radnja »Hum — razvoj grada i spomenici«, obranjena na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1985. godine (mentor prof. dr. Radovan Ivančević).

Prethodna terenska istraživanja obavljena su tijekom 1981. i 1982. godine u okviru programa Instituta za povijest umjetnosti »Sustav graničnih utvrda sjeverne Istre« (voditelji dr. Đurdica Cvitanović i mr. Davorin Stepinac).

Summary

Katarina Horvat

Hum — Development of the Town

The town Hum is situated in the northeastern border region of Istria. In the times of Roman domination a fortified limes already existed here; also, the confines of later political formations dividing the Istrian peninsula also crossed this district.

Hum was first mentioned in 1102 («castrum Cholm»). From that early period down to the end of the 18th century, Hum had the function of a border fortification — first as part of the Aquileia Patriarchy (1102—1412), later as part of the lands owned by Venice (1412—1797).

The fort («kaštel») of Hum was probably built in the 11th century. Although it has not been preserved, the analysis of geomorphological factors and of urbanistic organization lead to the conclusion that it was situated on an elevated plateau in the western section of the town.

In the period of the 11th-12th centuries a miniature longitudinal row of dwellings (suburbium) attached to the fort were also built. The floor plan and spatial arrangement of the town to be, as well as its perimeter, were present here in incipient form. It has been determined that of the three rows of houses the middle one was the oldest, which is supported by its division into small square building plots and the structure of the walls. The other two rows were added gradually over a longer period of time by building houses longitudinally along the town walls. Such a symmetrical organization, differing from the »organic« growth of early medieval settlements, is characteristic of planned colonized border settlements of the type represented by Hum.

During the domination of Aquileia (1102—1412) Hum knew

a period of prosperity. Construction was intensified, firstly resulting from the participation of the feudal lord, master of the fort, in the cultural life of the town, and secondly from the constituting of a communal system. The public spaces of the settlement — the square and streets — developed in an urban way and the monuments of that time — the romanesque mortuary chapel of St Jerome with its romanesque — byzantine wall paintings (12th c) and romanesque-gothic bell-tower (14th c) are stylistically outstanding and of high artistic value.

The Venetian occupation of Hum in 1412 began with the pulling down of the walls. Construction was again given a new impulse in the 16th century: renaissance fortifications were erected and the following buildings were adapted or newly built: the town loggia, granary, new parish church, and a new row of houses. Construction was rather rustic, however, owing to the poverty of that region.

The last period of Hum's dependence on Venice began with the slow recovery of the town from the war with the Uskoks (1612—1618). This was limited to the building of new housing on old sites and to more intense building along the town walls which were losing their military protective function.

After the fall of the Venetian Republic in 1797 Hum was part of Austria up to World War I, except for a short period of French domination (1805—1815). In the course of the 19th century Hum lost its former role of fortification and primarily urban settlement. However, until the end of the century construction retained an urban character, and the large new parish church, built in 1802 on the site of the former fort, was built in classicist style. Signs of the ruralization of Hum appeared only towards the end of the 19th century.

During the Italian occupation between the two wars, there was no new construction in Hum. After World War II it also stagnated and the ruralization continued, although there were efforts to revitalize the town and preserve its monuments. The problem of a planned complete revitalization of Hum still awaits its solution.